

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЛЬВІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ
НАВЧАЛЬНО-НАУКОВИЙ ІНСТИТУТ ЗАОЧНОЇ ТА ПІСЛЯДИПЛОМНОЇ ОСВІТИ
КАФЕДРА ТУРИЗМУ

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

Ступінь вищої освіти **БАКАЛАВР**

на тему: **“ОРГАНІЗАЦІЯ НАДАННЯ ЕКСКУРСІЙНИХ
ПОСЛУГ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ЇХ РОЗВИТКУ У
ЛЬВІВСЬКІЙ ОБЛАСТІ”**

Виконала: здобувачка вищої освіти
IV курсу, групи Тур-43зСП
спеціальності 242 Туризм

(шифр і назва спеціальності)

освітньої програми «Туризм»

ПГУТ Марія Миколаївна

(прізвище, ім'я, по батькові)

Керівник к.е.н, доцент Оксана КРУПА

(наук. ступінь, вчене звання, ім'я та прізвище)

Рецензент: Наталія ЛИПЧУК

(ім'я та прізвище)

ЛЬВІВ 2023

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЛЬВІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ
НАВЧАЛЬНО-НАУКОВИЙ ІСТИТУТ ЗАОЧНОЇ ТА ПІСЛЯДИПЛОМНОЇ ОСВІТИ
КАФЕДРА ТУРИЗМУ

Ступінь вищої освіти Бакалавр
Галузь знань 24 Сфера обслуговування
(шифр і назва)

Спеціальність 242 Туризм
(шифр і назва)

Освітня програма «Туризм»
(назва ОП)

ЗАТВЕРДЖУЮ
Завідувач кафедри
туризму
(назва кафедри)

_____
(підпис)
Оксана КРУПА
(ім'я та прізвище)
“ ” _____ 2023 року

ЗАВДАННЯ
на кваліфікаційну роботу здобувача вищої освіти

ПІГУТ Марії Миколаївни

(прізвище, ім'я, по-батькові)

1. Тема роботи «Організація надання екскурсійних послуг та перспективи їх розвитку у Львівській області»

Керівник роботи Оксана КРУПА, к.е.н, доцент

(ім'я та прізвище, науковий ступінь, вчене звання)

Затверджена наказом ЛНУПІ від «25» квітня 2023 р. №118/к-с.

2. Строк подання здобувачем роботи до 04 грудня 2023 р.

3. Вихідні дані до роботи: Закони України та Постанови Кабінету Міністрів України, дані Державної служби статистики України, Головного управління статистики у Львівській області, Управління туризму та курортів Львівської ОВА, наукові праці вітчизняних та зарубіжних учених, Інтернет ресурси

4. Зміст кваліфікаційної роботи (перелік питань, які потрібно розробити)

Розділ 1. Теоретико-методологічні засади організації надання екскурсійних послуг

1.1. Теоретична сутність екскурсійної діяльності як важливої компоненти туристичної сфери. Види екскурсійних послуг

1.2. Організаційно-технологічні вимоги до надання екскурсійних послуг

1.3. Методологічні підходи до організації надання екскурсійних послуг та оцінювання її ефективності

Розділ 2. Аналіз сучасного стану та особливостей організації процесу надання екскурсійних послуг у Львівській області

2.1. Характеристика ресурсного потенціалу надання екскурсійних послуг у Львівській області

2.2. Аналіз регіональних особливостей організації надання екскурсійних послуг у Львівській області

2.3. Аналіз економічних параметрів функціонування регіонального ринку екскурсійних послуг

2.4. Вплив туристичної діяльності на стан охорони навколишнього середовища
Розділ 3. Перспективи розвитку екскурсійної діяльності у контексті реалізації стратегії відновлення регіональної туристичної сфери

3.1. Напрями активізації підприємництва у сфері надання екскурсійних послуг в сучасних умовах

3.2. Шляхи поліпшення процесу організації та якості надання туристичних послуг у Львівській області

Розділ 4. Охорона праці

4.1. Аналіз стану охорони праці і заходи покращення виробничої санітарії і гігієни праці

4.2. Пожежна безпека

4.3. Інструкція з охорони праці та пожежної безпеки

5. Перелік графічного матеріалу (з точним зазначенням обов'язкових креслень): рисунки, таблиці, схеми

6. Консультанти розділів роботи

Розділ	Ім'я, прізвище та посада консультанта	Підпис, дата		Відмітка про виконання
		завдання видав	завдання прийняв	
Стан охорони навколишнього середовища				
Охорона праці				

7. Дата видачі завдання «26» квітня 2023 року

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва етапів кваліфікаційної роботи	Строк виконання етапів роботи	Відмітка про виконання
1.	Отримання завдання для написання кваліфікаційної роботи	26.04.2023 р.	
2.	Розробка плану кваліфікаційної роботи, ознайомлення з літературними джерелами за темою, збір практичних матеріалів	до 30.05.2023	
3.	Написання вступу і I розділу	до 30.06.2023	
4.	Написання II розділу	до 25.09.2023	
5.	Написання III розділу	до 25.10.2023	
6.	Написання IV розділу і висновків	до 10.11.2023	
7.	Оформлення кваліфікаційної роботи і подання науковому керівнику для написання відгуку	до 20.11.2023	
8.	Перевірка тексту кваліфікаційної роботи на унікальність. Скерування на зовнішню рецензію	до 24.11.2023	
9.	Представлення кваліфікаційної роботи на кафедрі	04.12.2023	
10.	Захист кваліфікаційної роботи перед Екзаменаційною комісією	14.12.2023	

Здобувачка вищої освіти _____
(підпис)

Марія ПІГУТ
(ім'я та прізвище)

Керівник кваліфікаційної роботи _____
(підпис)

Оксана КРУПА
(ім'я та прізвище)

УДК 338.48-32(477.83)

Кваліфікаційна робота: 79 стор. текстової частини, 19 рисунків, 9 таблиць, 46 літературних джерел.

Пігут М. М. Організація надання екскурсійних послуг та перспективи їх розвитку у Львівській області. Кваліфікаційна робота за спеціальністю 242 Туризм. Львів: ЛНУП, 2023. 92 с.

У роботі висвітлено теоретико-методологічні основи дослідження процесу організації надання екскурсійних послуг, зокрема розглянуто їхню економічну сутність, дано характеристику видів, описано організаційно-технологічні вимоги та методологічні підходи до надання екскурсійних послуг.

Здійснено загальну характеристику ресурсного потенціалу надання екскурсійних послуг у Львівській області, описано його стан та визначено чинники привабливості окремих екскурсійних об'єктів та маршрутів. Проаналізовано регіональні особливості організації надання екскурсійних послуг, визначено зміни, які відбулися у ній в останні роки. Досліджено економічні параметри функціонування ринку екскурсійних послуг на Львівщині.

Визначено основні напрями активізації підприємництва у сфері надання екскурсійних послуг, запропоновано нові екскурсійні маршрути, заходи із маркетингу туристичних дестинацій, а також структуру регіонального екскурсійного кластера. Окреслено шляхи поліпшення процесу організації та якості надання туристичних послуг у Львівській області, в тому числі через реалізацію в регіоні моделі сталого туризму.

Окрему увагу приділено аналізу стану охорони праці та охорони навколишнього середовища, їх покращенню.

АНОТАЦІЯ

Кваліфікаційна робота присвячена організації надання екскурсійних послуг та розробці шляхів її поліпшення у Львівській області.

В першому розділі «Теоретико-методологічні засади організації надання екскурсійних послуг» розкрито теоретичну сутність екскурсійної діяльності як важливої компоненти туристичної сфери. Описано організаційно-технологічні вимоги до надання екскурсійних послуг.

У другому розділі «Аналіз сучасного стану та особливостей організації процесу надання екскурсійних послуг у Львівській області» було охарактеризовано ресурсний потенціал надання екскурсійних послуг у Львівській області. Оцінено регіональні особливості організації надання екскурсійних послуг у Львівській області. Проаналізовано економічні параметри функціонування регіонального ринку екскурсійних послуг.

У третьому розділі «Перспективи розвитку екскурсійної діяльності у контексті реалізації стратегії відновлення регіональної туристичної сфери» окреслено напрями активізації підприємництва у сфері надання екскурсійних послуг в сучасних умовах. Запропоновано шляхи поліпшення процесу організації та якості надання туристичних послуг у Львівській області.

Ключові слова: екскурсійні послуги, екскурсійна діяльність, Львівська область, регіональний ринок екскурсійних послуг, особливості організації екскурсій.

ANNOTATION

The qualification work is devoted to the organization of the provision of excursion services and the development of ways to improve it in the Lviv region.

In the first chapter "Theoretical and methodological principles of the organization of providing excursion services" the theoretical essence of excursion activity as an important component of the tourist sphere is revealed. The organizational and technological requirements for the provision of excursion services are described.

In the second chapter "Analysis of the current state and features of the organization of the process of providing excursion services in Lviv region" the resource potential of providing excursion services in Lviv region was characterized. The regional peculiarities of the organization of the provision of excursion services in the Lviv region were evaluated. The economic parameters of the functioning of the regional market of excursion services are analyzed.

In the third chapter "Prospects for the development of excursion activities in the context of the implementation of the strategy for the recovery of the regional tourism sphere" directions for the activation of entrepreneurship in the field of provision of excursion services in modern conditions are outlined. Ways to improve the process of organization and the quality of providing tourist services in the Lviv region are proposed.

Key words: excursion services, excursion activity, Lviv region, regional market of excursion services, peculiarities of organization of excursions.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	5
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ОРГАНІЗАЦІЇ НАДАННЯ ЕКСКУРСІЙНИХ ПОСЛУГ	8
1.1. Теоретична сутність екскурсійної діяльності як важливої компоненти туристичної сфери. Види екскурсійних послуг	8
1.2. Організаційно-технологічні вимоги до надання екскурсійних послуг	12
1.3. Методологічні підходи до організації надання екскурсійних послуг та оцінювання її ефективності	21
РОЗДІЛ 2. АНАЛІЗ СУЧАСНОГО СТАНУ ТА ОСОБЛИВОСТЕЙ ОРГАНІЗАЦІЇ ПРОЦЕСУ НАДАННЯ ЕКСКУРСІЙНИХ ПОСЛУГ У ЛЬВІВСЬКІЙ ОБЛАСТІ...	25
2.1. Характеристика ресурсного потенціалу надання екскурсійних послуг у Львівській області	25
2.2. Аналіз регіональних особливостей організації надання екскурсійних послуг у Львівській області	40
2.3. Аналіз економічних параметрів функціонування регіонального ринку екскурсійних послуг	49
2.4. Вплив туристичної діяльності на стан охорони навколишнього середовища	58
РОЗДІЛ 3. ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ЕКСКУРСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У КОНТЕКСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ СТРАТЕГІЇ ВІДНОВЛЕННЯ РЕГІОНАЛЬНОЇ ТУРИСТИЧНОЇ СФЕРИ	60
3.1. Напрями активізації підприємництва у сфері надання екскурсійних послуг в сучасних умовах	60
3.2. Шляхи поліпшення процесу організації та якості надання туристичних послуг у Львівській області	69
РОЗДІЛ 4. ОХОРОНА ПРАЦІ.....	76
4.1. Аналіз стану охорони праці і заходи покращення виробничої санітарії і гігієни праці	76
4.2. Пожежна безпека.....	79
4.3. Інструкція з охорони праці та пожежної безпеки.....	80
ВИСНОВКИ.....	82
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	84

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Організація надання екскурсійних послуг залишається актуальною темою, особливо в контексті розвитку туризму та підвищення інтересу до подорожей. Люди шукають нові способи відпочинку, пізнання культури, історії та природної краси у різних куточках світу. Екскурсії можуть охоплювати різноманітні теми: від культурно-історичних турів до пригодницьких експедицій або гастрономічних подорожей. Розвиток цієї сфери включає в себе використання новітніх технологій для полегшення доступу до інформації про маршрути, підвищення якості обслуговування та персоналізацію програм. Також важливо враховувати сталість та екологічні аспекти у проведенні екскурсій, сприяючи збереженню природних ресурсів та культурної спадщини. Потенційні перспективи розвитку включають розширення асортименту послуг, розвиток спеціалізованих турів для різних категорій клієнтів (від сімейних до корпоративних груп), а також підвищення якості інтерактивних елементів та залученням місцевих експертів для збагачення вражень від екскурсій. Зберігаючи актуальність та стежачи за тенденціями у сфері туризму, організація надання екскурсійних послуг може здобувати популярність та розвиватися, відповідаючи потребам сучасного туриста.

Тема надання екскурсійних послуг залишається надзвичайно актуальною в туристичній індустрії. Основні причини, чому вона продовжує залишатися релевантною: пізнання та освіта (люди постійно прагнуть пізнавати нове, дізнаватися про культуру, історію, традиції різних країн та регіонів); потреба у відпочинку та розвагах (екскурсії дозволяють відпочити від щоденного стресу, відкрити для себе нові місця та отримати задоволення від подорожей); туризм як галузь економіки (туризм є важливою галуззю економіки для багатьох країн, надання екскурсійних послуг сприяє збільшенню туристичного потоку та приносить прибуток); розвиток технологій (використання новітніх технологій, таких як мобільні додатки, віртуальна реальність, дозволяє покращити якість та доступність екскурсійних послуг); сталість (люди все більше цінують сталість та

екологічність подорожей, екскурсії спрямовані на збереження природи та культурної спадщини, набирають популярності); персоналізація та унікальність (індивідуальний підхід до клієнтів, створення унікальних маршрутів та вражень дозволяє залучати нових та зберігати постійних клієнтів). Загалом, в контексті постійних змін в смаках, попиті та технологіях, надання екскурсійних послуг залишається важливою та перспективною галуззю, яка може постійно адаптуватися та розвиватися.

Дослідженню теоретичних основ та практичних питань функціонування сфери надання екскурсійних послуг присвячені наукові праці Є. Панкова, Д. Багалій, К. Ушинського, В. Сухомлинського, Х. Алчевської, В. Гаршина, Б. Грінченка, В. Даля, С. Локтюшева, Г. Науменка, С.І. Поповича, Т. Сокол, І. Чагайди, С. Грибанової, В. Брич, І. Горбацьо, З. Карпюк, М. Поколодної, Н. Бакало та інших. Незважаючи на значний внесок науково-прикладних досліджень, існує значна кількість невирішених питань даної проблеми та аспектів, що потребують подальшого розгляду. Власне цим і зумовлено вибір теми кваліфікаційної роботи, її актуальність, проблемність та перспективність.

Метою кваліфікаційної роботи є дослідження сучасного стану організації надання екскурсійних послуг та обґрунтування перспективних напрямів їх розвитку, а також розробка практичних рекомендацій щодо вдосконалення інноваційних форм організації екскурсій на регіональному рівні.

Відповідно до мети були визначені наступні завдання:

- розкрити теоретичну сутність екскурсійної діяльності як важливої компоненти туристичної сфери, види екскурсійних послуг та вимоги до їх надання;
- охарактеризувати ресурсний потенціал надання екскурсійних послуг у Львівській області;
- проаналізувати регіональні особливості організації надання екскурсійних послуг;
- здійснити комплексний статистико-економічний аналіз результатів діяльності суб'єктів екскурсійної діяльності у регіоні;

- визначити ключові напрями активізації підприємництва у сфері надання екскурсійних послуг в сучасних умовах;

- обґрунтувати шляхи поліпшення процесу організації та якості надання туристичних послуг у Львівській області.

Об'єкт дослідження: екскурсійні послуги у Львівській області.

Предметом дослідження є регіональні організаційно-економічні умови та особливості розвитку екскурсійної діяльності.

Методи та інформаційна база дослідження. Для дослідження обраної проблематики та напрацювання пропозицій щодо організації надання екскурсійних послуг та перспективи їх розвитку використано загальнонаукові методи (діалектичний метод, теоретичного узагальнення та порівняння, історичний метод, системний аналіз, метод моделювання, конкретизації, класифікації, порівняльно-описовий метод) і конкретно-наукові методи (економіко-математичний, статистичний, метод порівняльного аналізу, спостереження, графічний метод, логічний метод).

Інформаційну базу досліджень становили Закони України, Постанови КМУ, нормативно-правові акти, програмно-цільові документи регіонального розвитку туризму, офіційні дані Державної служби статистики України та її регіональних підрозділів, наукова та навчальна література, інтернет-ресурси.

Практичне значення отриманих результатів. Отримані під час написання кваліфікаційної роботи результати у формі теоретичних узагальнень, висновків і практичних рекомендацій можуть бути використані у процесі діяльності організацій, які надають екскурсійні послуги, при формуванні нових екскурсійних турів Львівщиною, а також в освітньому процесі.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ОРГАНІЗАЦІЇ НАДАННЯ ЕКСКУРСІЙНИХ ПОСЛУГ

1.1 Теоретична сутність екскурсійної діяльності як важливої компоненти туристичної сфери. Види екскурсійних послуг

Екскурсійна діяльність є надзвичайно складною і проблемною сферою сучасної туристичної галузі України. Значна актуальність зазначеного напрямку наукових і практичних досліджень в Україні пов'язана зі зростанням обсягу екскурсійних послуг у структурі туристичного продукту, що зумовлено низкою причин:

1) Підвищенням загального освітнього рівня населення, зростанням інтересу на національній історико-культурної спадщини;

2) Розширенням цілей туристичних подорожей, коли пріоритетність рекреаційної мети поїздки доповнюється бажанням задоволення освітніх і духовних потреб, бажанням пізнати щось цікаве та нове;

3) Зміною самої сутності та принципів формування туристичного продукту, який набуває комплексного характеру і включає екскурсії як обов'язковий компонент подорожі. Згідно рекомендацій Всесвітньої туристичної організації (ВТО) комплексний туристичний продукт повинен включати не менше три послуги у вільній комбінації [2, с. 203]; Хоч традиційно до цього комплексу входять послуги із розміщення, харчування та перевезення туристів, проте четвертою і в багатьох випадках головною цільовою компонентою подорожі стають екскурсії. Саме вони можуть впливати на вибір регіону для подорожі. До того ж часто споживачі, плануючи туристичну поїздку для відпочинку, схильються до пропозицій, сформованих за принципом All inclusive» («Все включено»). Програми таких турів нерідко включають і низку екскурсій;

4) Зростанням в останні роки пропозиції суто екскурсійних турів, які мають на меті відвідування та ознайомлення з історико-культурними,

природними та іншими визначними пам'ятками певної країни чи регіону, що формує окремий вид туристичної діяльності – екскурсійний туризм.

Сутність екскурсійної діяльності та номенклатура екскурсійних впливає із загального тлумачення терміну «екскурсія». Попри широку розповсюдженість останнього у змісті різних нормативних документів, його чітке законодавче визначення відсутнє. У законі України «Про туризм» йде мова лише про зміст договору на екскурсійне обслуговування, згідно якого одна сторона (суб'єкт, що здійснює туристичну діяльність) за встановлену договором плату зобов'язується надати за замовленням іншої сторони (екскурсанта) обслуговування, істотною частиною якого є послуги екскурсовода (гіда-перекладача) загальною тривалістю не більше 24 годин, які не включають у себе послуги з розміщенням [30].

Проте, численні наукові та енциклопедичні джерела пропонують досить розгорнуте трактування категорії «екскурсія».

Передусім, у глобальній інтернет-енциклопедії Вікіпедії (україномовна версія) – екскурсія (від лат. *excursio* - прогулянка, поїздка, похід) визначається як колективне відвідування музею, виставки, пам'ятного місця, підприємства тощо; поїздка, прогулянка з освітньою, науковою, спортивною або розважальною метою. При цьому наголошується, що показ об'єктів відбувається під керівництвом кваліфікованого спеціаліста - екскурсовода (гіда), який передає екскурсантам оцінку пам'ятного місця, бачення об'єкта, розуміння історичної події, пов'язаного з цим об'єктом. Екскурсії можуть бути як самостійною діяльністю, так і частиною комплексу туристичних послуг [9].

Л.А. Слатвінська тлумачить сутність екскурсії у контексті ст. 21 закону України «Про туризм», визначаючи її як туристичну послугу тривалістю до 24 годин у супроводі екскурсовода за заздалегідь затвердженим маршрутом для забезпечення задоволення духовних, естетичних, інформаційних потреб туристів [37, с. 23]. При цьому авторка виокремлює сім ознак екскурсії, які подає важливий компонент організації екскурсійної роботи і наголошує, що

відсутність хоча б однієї з ознак не дає права називати проведений туристичний захід екскурсією. Перелік цих однак наведений на рис. 1.1.

Рис. 1.1. Загальні та специфічні ознаки екскурсії (за Л. Слатвінською) [37]

Наведені визначення екскурсії В. Вишневський вважає далеко не ідеальними і навіть, певною мірою, застарілими. Передусім, у контексті присутності в екскурсії екскурсовода, на чому наголошується у багатьох визначеннях. Безумовно, така присутність є об'єктивно доцільною і бажаною, однак не обов'язковою. Адже екскурсовода частково може замінити довідник, аудіогід чи смартфон, які хоч і не передадуть всіх деталей про об'єкти і не забезпечать відповідний емоційний супровід, але все ж надають загальну інформацію, яка для багатьох туристів є достатньою. Інтерактивні карти дають змогу швидко відшукати певні туристичні об'єкти, а за спеціальним QR-кодом чи за допомогою звичайного пошуковика можна отримати багато цікавої інформації про нього. До того ж, у смартфон можна завантажити аудіо-екскурсію, та отримувати персональний звуковий супровід без сторонніх шумів. Адже часто у великих екскурсійних групах значна частина осіб погано

чують інформацію що подає гід, саме через сторонні шуми у великому скупченні людей. Це є чинником швидкої втрати інтересу до розповіді і враження від неї нівелюється. Тому мобільні додатки з аудіосупровадами широко практикуються провідними музеями світу чи на екскурсійних маршрутах у великих містах.

У зв'язку з цим В. Вишневський пропонує таке визначення екскурсії - відвідання цікавих місць із метою отримання нових знань і вражень. Є способом проведення вільного часу і методом оволодіння знаннями [7, с. 60].

Екскурсії можна класифікувати за різними критеріями:

1. За типом маршруту:

- Пішохідні екскурсії: йдуть пішки, щоб досліджувати певні райони чи історичні місця.
- Автобусні екскурсії: використовують автобуси для переміщення між різними локаціями.
- Водні екскурсії: проводяться на кораблях, човнах або інших плавучих засобах.

2. За метою:

- Культурні екскурсії: спрямовані на вивчення культури, історії, мистецтва тощо.
- Природничі екскурсії: орієнтовані на дослідження природних об'єктів, національних парків, геологічних утворень.
- Пізнавальні екскурсії: спрямовані на отримання нових знань про певний предмет, наприклад, екскурсії у музеї.

3. За тривалістю:

- Короткострокові: тривалість від кількох годин до одного дня.
- Довгострокові: можуть тривати кілька днів або навіть тижнів.

4. За цільовою аудиторією:

- Сімейні екскурсії: спрямовані на розваги для всієї сім'ї.
- Екскурсії для туристів: орієнтовані на іноземних туристів, щоб показати головні пам'ятки та культурні особливості країни.

5. За спеціалізацією:

- Гастрономічні екскурсії: з фокусом на місцеві страви та кулінарію.
- Архітектурні екскурсії: спрямовані на дослідження архітектурних пам'яток та стилів.

Ці категорії можуть переплітатися, іноді екскурсія може мати декілька характеристик одночасно.

1.2 Організаційно-технологічні вимоги до надання екскурсійних послуг

Організаційно-технологічні вимоги до надання екскурсійних послуг зазвичай включають такі аспекти:

1. **Професійний персонал:** наявність кваліфікованих гідів, які мають глибокі знання про місцевість, історію, культуру та мовні навички для взаємодії з туристами. Професійний персонал у сфері надання екскурсійних послуг відіграє важливу роль у створенні позитивного враження для туристів. Основні ключові характеристики:

- **Кваліфікація та знання:** Гід повинен мати глибокі знання про місцевість, історію, культуру, пам'ятки, цікаві факти, що стосуються об'єктів екскурсії.

- **Мовні навички:** Здатність вільно спілкуватися на різних мовах, особливо якщо екскурсії орієнтовані на іноземних туристів.

- **Комунікативність та емпатія:** Вміння налагоджувати контакт з різними людьми, розуміння потреб та інтересів групи, вміння відповідати на запитання та залучати аудиторію.

- **Безпека та управління ситуаціями:** Вміння контролювати групу, забезпечувати безпеку учасників екскурсії, діяти в екстрених ситуаціях.

- **Професійна етика:** Здатність до адекватної поведінки, ввічливість, дотримання професійних стандартів та правил.

- Технологічна грамотність: Уміння користуватися сучасними технологіями для покращення якості екскурсій (аудіогіди, мобільні додатки тощо).

- Гнучкість та організованість: Здатність адаптуватися до змін у планах, управління часом та ресурсами, організація роботи в залежності від умов.

Гарний гід — це ключовий елемент в успішності екскурсії, оскільки він не лише передає інформацію, але й створює атмосферу, що робить подорож цікавою та запам'ятовуваною для учасників.

2. Маршрути та програми: розробка цікавих та змістовних маршрутів, а також програм екскурсій, що відповідають побажанням та потребам різних груп туристів. Маршрути та програми екскурсій мають велике значення для задоволення потреб та очікувань туристів. Ключові аспекти:

- **Різноманітність:** Програми повинні бути різноманітними та враховувати різні інтереси та потреби клієнтів. Наприклад, для історично зацікавлених можуть бути маршрути, присвячені старовинним пам'яткам, а для активних туристів - екскурсії в природні резервати чи гірські походи.

- **Привабливість:** Маршрути мають бути цікавими та привабливими для цільової аудиторії. Вони можуть включати популярні туристичні пам'ятки, культурні об'єкти, видовищні місця тощо.

- **Гнучкість та налаштування:** Здатність адаптувати програми під конкретні запити та побажання клієнтів. Це може включати зміну тривалості, додавання додаткових пунктів, персоналізовані екскурсії тощо.

- **Інформаційна наповненість:** Програми мають бути достатньо інформативними, вони повинні містити цікаві факти, історію та контекст щодо об'єктів, які відвідуються.

- **Безпека та комфорт:** Маршрути повинні бути збалансованими щодо фізичного зусилля та комфорту для учасників, з урахуванням безпеки під час пересування.

- Логістика та інфраструктура: Організація ефективного маршруту, що враховує транспортну доступність, зупинки, місця для відпочинку, доступ до послуг тощо.

- Взаємодія з місцевими жителями та культурою: Програми можуть включати можливість взаємодії з місцевими жителями, ознайомлення з місцевою культурою, традиціями та кухнею.

Успішні програми екскурсій можуть варіюватися від загальних маршрутів для широкої аудиторії до індивідуально розроблених маршрутів для конкретних груп або клієнтів з конкретними побажаннями.

3. Безпека: Забезпечення безпеки та здоров'я учасників екскурсій, управління ризиками та дотримання стандартів безпеки під час екскурсій.

Безпека є одним із найважливіших аспектів при наданні екскурсійних послуг. Деякі ключові пункти, що слід враховувати:

- Оцінка ризиків: Перед початком будь-якої екскурсії слід провести оцінку ризиків, оцінити можливі небезпеки та ситуації, що можуть виникнути під час маршруту.

- Підготовка персоналу: Гіди та працівники повинні мати навички управління екстреними ситуаціями, надання першої допомоги та знати процедури в разі надзвичайних подій.

- Безпека учасників: Забезпечення безпеки туристів, нагадування про правила поведінки під час екскурсії, включаючи інструкції щодо переходу дороги, уникнення потенційно небезпечних місць та інші важливі поради.

- Стандарти безпеки: Виконання всіх встановлених норм та стандартів безпеки, які стосуються проведення екскурсій.

- Екстрені ситуації та плани евакуації: Розробка планів дій у випадку екстрених ситуацій та тренування персоналу для ефективної реакції на такі ситуації.

- Контроль за технічним станом та обладнанням: Регулярна перевірка транспортних засобів, технічного обладнання та інфраструктури для забезпечення їх безпеки та правильної роботи.

- Співпраця з владою та місцевими органами: Узгодження з місцевими владними органами та рятувальними службами для можливості швидкої реакції у випадку потреби.

- Інформування та свідомість учасників: Предостереження учасників щодо потенційних небезпек та їх свідоме прийняття, а також надання інформації про правила поведінки та безпеки.

Забезпечення безпеки під час екскурсій є важливим аспектом для будь-якої організації, яка надає туристичні послуги, та вимагає уважності та системності у плануванні та виконанні всіх процедур.

4. Транспортні засоби: Наявність зручного транспорту для переміщення групи туристів за обрані маршрути. Транспортні засоби грають важливу роль у наданні екскурсійних послуг, забезпечуючи комфорт та безпеку учасників екскурсій. Основні аспекти, що варто враховувати:

- Відповідність типу екскурсії: Вибір транспортного засобу повинен відповідати характеру екскурсії. Наприклад, для міських екскурсій можуть підійти автобуси або мікроавтобуси, а для природних маршрутів - автомобілі, джипи або навіть піші маршрути.

- Комфортність: Транспорт має бути зручним для учасників екскурсії, забезпечуючи достатній простір для сидіння, комфортні умови під час подорожі.

- Безпека: Транспортні засоби повинні відповідати всім стандартам безпеки, мати регулярну технічну перевірку та бути обладнані необхідними системами безпеки.

- Пасажирські потреби: Наявність засобів для зберігання багажу, комфортний клімат у салоні, доступ до санвузла (якщо потрібно), можливість використовувати аудіовізуальне обладнання для коментування екскурсії.

- Екологічні аспекти: Врахування екологічних вимог у виборі транспортних засобів, наприклад, використання екологічно чистих видів транспорту.

- Доступність: Транспорт повинен бути легко доступним для учасників екскурсії, з урахуванням їх місця збору та виходу.

- Досвід водіїв: Професійні водії, які мають досвід роботи з певним типом маршрутів та можуть забезпечити безпеку під час подорожі.

- Планування маршруту: Розробка оптимального маршруту, що враховує зручність, ефективність та безпеку подорожі.

Вибір транспортних засобів є ключовим етапом у плануванні екскурсії, оскільки він може значно вплинути на загальний комфорт та враження учасників екскурсії.

5. Інформаційна підтримка: Забезпечення туристів необхідною інформацією про маршрути, історичні пам'ятки, місцевість тощо. Інформаційна підтримка грає важливу роль у наданні екскурсійних послуг, оскільки вона сприяє зручності та збагачує досвід учасників екскурсії. Основні способи, які можуть бути використані:

- Попередній контакт: Надання учасникам інформації про екскурсію перед її початком - це може бути електронна пошта, повідомлення у мобільному додатку або веб-сайті з інструкціями, щодо місця збору, часу початку, тривалості тощо.

- Друковані матеріали: Надання буклетів, інформаційних листів, карти маршрутів, які можна використовувати під час екскурсії для отримання додаткової інформації або як довідник.

- Аудіогіди та мобільні додатки: Створення аудіогідів або мобільних додатків, які можуть надавати інтерактивну інформацію про певні пам'ятки чи об'єкти під час екскурсії.

- Гіди та екскурсоводи: Професійні гіди, які надають живу інформацію та розповідають цікаві факти під час подорожі.

- Інтерактивні точки: Створення точок доступу з інтерактивною інформацією поблизу об'єктів екскурсії, де учасники можуть отримати додаткову інформацію через смартфони або планшети.

- Соціальні медіа та відео: Використання соціальних медіа та відео-контенту для просування екскурсій, розповіді про враження та досвід від екскурсії.

– Інтерактивні елементи: Включення ігрових аспектів, квестів або розважальних завдань, які дозволяють учасникам активно взаємодіяти з екскурсією.

Правильно розроблена та представлена інформація допомагає зробити екскурсію цікавішою, зручнішою та запам'ятовуванішою для учасників.

6. Технічне забезпечення: Використання сучасних технологій для підтримки екскурсій (наприклад, аудіогіди, мобільні додатки). Технічне забезпечення в сфері екскурсійних послуг може значно покращити досвід учасників та забезпечити більш інтерактивні та цікаві екскурсії. Важливі аспекти технічного забезпечення:

– Аудіо- та відеогіди: Надання учасникам можливості слухати аудіогіди або дивитися відеоролики, які розповідають цікаві факти та історії про відвідувані місця чи пам'ятки.

– Мобільні додатки: Розробка мобільних додатків з інтерактивними картами, додатковою інформацією про місцевості, можливістю комунікації з групою та гідом, а також функціями персоналізації для кожного учасника.

– GPS-технології: Використання GPS для навігації та інформування про маршрути, цікаві точки та пам'ятки під час екскурсій.

– Технології доповненої реальності (AR): Впровадження AR для створення інтерактивних додаткових елементів під час огляду пам'яток чи архітектурних споруд.

– Засоби комунікації: Використання портативних радіо чи систем комунікації для забезпечення зв'язку між гідом та учасниками групи.

– Фото- та відеозйомка: Надання можливості учасникам фотографувати або записувати відео під час екскурсії для створення власних спогадів.

– Інтерактивні елементи: Включення ігор, квестів або спеціальних завдань через мобільні додатки чи інші засоби, що можуть залучити учасників до взаємодії під час екскурсії.

Використання технічних засобів може допомогти зробити екскурсії більш цікавими, інтерактивними та насиченими інформацією для учасників.

7. **Логістика:** Організація реєстрації та прийому учасників, керування групою, розподіл завдань між персоналом, організація зупинок та пауз, якщо потрібно. Логістика грає важливу роль у наданні екскурсійних послуг, оскільки вона охоплює управління ресурсами, плануванням та координацією дій для забезпечення успішного проведення екскурсій. Ключові аспекти логістики у цій сфері:

- Маршрутизація та планування: Розробка оптимальних маршрутів екскурсій, вибір пунктів та об'єктів для відвідування, врахування доступності, часу, транспорту тощо.

- Управління ресурсами: Керування персоналом, транспортом, обладнанням, матеріалами та іншими ресурсами, необхідними для проведення екскурсій.

- Контроль якості: Забезпечення якості наданих послуг через контроль за всіма етапами екскурсій, від планування до виконання.

- Реєстрація та організація учасників: Прийом та реєстрація учасників, розподіл груп, виконання формальних процедур.

- Зв'язок та комунікація: Забезпечення ефективного зв'язку між учасниками груп, гідями, організаторами, використання засобів зв'язку та комунікації.

- Розв'язання проблем: Готовність до вирішення можливих проблем та непередбачених ситуацій під час екскурсій, управління невідкладними ситуаціями.

- Управління часом: Організація графіка, врахування часових обмежень та потреб учасників екскурсій.

- Документація та звітність: Ведення необхідної документації, складання звітів, облік фінансів тощо.

Логістика в екскурсійній сфері вимагає детального планування та координації усіх аспектів подорожі, щоб забезпечити високу якість послуг та задоволення учасників екскурсій.

8. Комерційні аспекти: Формування цін, реклама, брендування, робота з клієнтами та партнерами. При наданні екскурсійних послуг, комерційні аспекти відіграють важливу роль у створенні прибуткового та стабільного бізнесу. Ключові пункти:

- Ціноутворення: Визначення конкурентоспроможних цін на послуги, які враховують якість екскурсій, видатки на логістику та ресурси.

- Продажі та маркетинг: Розробка маркетингових стратегій для привернення клієнтів, реклама послуг через різноманітні канали (онлайн, офлайн, соціальні медіа тощо).

- Партнерство та співпраця: Укладання угод з готелями, туроператорами, місцевими підприємствами для створення пакетів послуг, а також співпраця з місцевими органами та туристичними агентствами.

- Сезонність та варіація послуг: Врахування сезонності та попиту на різні типи екскурсій, розробка різноманітних програм та маршрутів для різних аудиторій.

- Обслуговування клієнтів: Надання якісного обслуговування, реагування на відгуки та врахування побажань клієнтів для поліпшення послуг.

- Фінансове планування та управління витратами: Ефективне управління фінансами, розрахунок прибутковості, контроль над витратами та оптимізація бізнес-процесів.

- Стабільність та розвиток: Створення стратегій для забезпечення стабільності бізнесу та його постійного розвитку, розширення асортименту послуг та маркетингові ініціативи для привертання нових клієнтів.

Врахування цих комерційних аспектів допоможе бізнесу у сфері екскурсійних послуг забезпечити прибутковість, конкурентоспроможність та задоволення клієнтів, що є ключовими факторами для успіху в цій галузі.

9. Екологічні аспекти: Дотримання екологічних стандартів та збереження природних ресурсів під час екскурсій. Екологічні аспекти в сфері екскурсійних послуг мають велике значення, оскільки збереження природних ресурсів та зменшення впливу на навколишнє середовище стають все

важливішими. Основні способи, які можуть допомогти у зменшенні екологічного впливу:

- Екологічно чистий транспорт: Використання транспортних засобів, що мають менший викид шкідливих речовин або вибір альтернативних видів транспорту, таких як велосипеди, електромобілі або громадський транспорт.

- Свідоме використання ресурсів: Мінімізація використання пластику та інших одноразових матеріалів, використання перероблених або вторинних матеріалів у друкованих матеріалах або подарунках.

- Екологічно чисті екскурсії: Пропонування екологічних екскурсій, спрямованих на збереження та ознайомлення з природними резерватами, екологічно чистими місцями та пам'ятками природи.

- Управління відходами: Збір та відновлення відходів під час екскурсій, здійснення роздільного збору сміття, використання переробних схем для утилізації відходів.

- Екологічна освіта: Проведення екскурсій з акцентом на освіту про збереження природи, вплив людини на довкілля та способи його поліпшення.

- Збереження місцевої природи: Відвідання місцевих об'єктів з обережним ставленням до природи, врахування вимог охорони природного середовища.

- Заохочення сталого способу життя: Стимулювання учасників екскурсій до впровадження сталих практик у своєму повсякденному житті після екскурсій.

Збалансоване поєднання екологічних принципів з високоякісними екскурсійними послугами дозволяє не лише задовольнити потреби клієнтів, але й зберегти природу для майбутніх поколінь.

10. Оцінка якості: Збір відгуків та оцінок від учасників екскурсій для подальшого вдосконалення сервісу. Оцінка якості в екскурсійній галузі грає ключову роль у забезпеченні задоволення клієнтів та підвищенні рівня послуг. Основні методи та підходи до оцінки якості:

- Збір відгуків: Запитання анкетування чи надання змоги залишити відгук клієнтам після екскурсії. Це допомагає зрозуміти, що сподобалося або що можна покращити.
- Моніторинг інтересів клієнтів: Подивіться на те, які типи екскурсій або маршрути є найбільш популярними серед клієнтів, щоб ліпше розуміти їхні побажання.
- Аналіз відвідуваності: Оцінка кількості учасників екскурсій, їхньої активності під час програми та тривалості перебування може допомогти зрозуміти популярність екскурсій та їхню вигідність.
- Експертні оцінки: Оцінка експертами, такими як гіді, може забезпечити об'єктивнішу оцінку якості послуг.
- Постійне вдосконалення: Постійне аналізування відгуків та реакція на них шляхом впровадження виправлень та покращень у послугах.
- Порівняння з конкурентами: Вивчення того, що пропонують інші компанії, може допомогти виявити переваги та недоліки власних послуг.
- Внутрішній контроль якості: Внутрішній аудит для перевірки та контролю якості виконання послуг з метою забезпечення стандартів якості.

Важливо постійно слідкувати за якістю послуг, слухати клієнтів і реагувати на їхні потреби, щоб забезпечити високий рівень задоволення від екскурсій та підтримувати позитивний імідж компанії. Ці аспекти можуть варіювати залежно від типу екскурсій (піший тур, автобусна екскурсія, музейна програма тощо) та їх масштабів.

1.3 Методологічні підходи до організації надання екскурсійних послуг та оцінювання її ефективності

При організації надання екскурсійних послуг існує кілька методологічних підходів, що допомагають забезпечити ефективну та якісну реалізацію програм. Основні з них:

1. **Система якості ISO:** Застосування принципів і стандартів, передбачених ISO, для забезпечення якості послуг. Це охоплює стандартизацію процесів, контроль якості та постійне вдосконалення.

2. **Підхід "Design Thinking":** Зосередження на потребах та вимогах клієнтів, створення екскурсійних програм та маршрутів, які відповідають їхнім очікуванням та надають значний досвід.

3. **Агільний метод:** Використання агільних принципів у плануванні та виконанні екскурсійних програм, що дозволяє швидко реагувати на зміни та адаптуватися до потреб ринку.

4. **Стратегічне управління:** Розробка довгострокових стратегій, визначення місії, цілей та напрямків розвитку компанії у сфері екскурсійних послуг.

5. **Креативний підхід:** Залучення до організації творчих підходів, що сприяють розробці унікальних та нестандартних екскурсійних програм.

6. **Соціально відповідальний підхід:** Врахування впливу екскурсійних програм на спільноти, культуру, екологію та місцеву економіку.

7. **Економічний аналіз:** Вивчення ефективності витрат та прибутковості різних типів екскурсій для оптимізації витрат та збільшення прибутку.

Ці методологічні підходи можна комбінувати для досягнення оптимальних результатів у наданні екскурсійних послуг, залежно від потреб компанії та специфіки її діяльності.

Оцінка соціально-економічної ефективності надання екскурсійних послуг включає аналіз різних аспектів, що впливають на соціальний та економічний вимір цієї діяльності. Ключові пункти оцінки:

1. Соціальний вплив:

- Зайнятість: Вивчення впливу екскурсійних послуг на створення робочих місць та розвиток туристичного сектора в регіоні.
- Співпраця з місцевими спільнотами: Оцінка взаємодії з місцевими жителями, підтримка місцевих ініціатив та сприяння розвитку місцевих галузей.

2. Економічний вплив:

- Прибутковість: Аналіз фінансових результатів від надання екскурсійних послуг, включаючи доходи, витрати та прибуток.
- Вклад у місцеву економіку: Вивчення впливу екскурсій на розвиток місцевої економіки через туристичний рух, споживання послуг та покупки місцевих товарів.

3. Екологічний вплив:

- Екологічна стійкість: Оцінка впливу екскурсійних програм на навколишнє середовище та природні ресурси, зокрема вуглеродний слід та заходи щодо збереження природи.

4. Якість послуг та задоволення клієнтів:

- Відгуки клієнтів: Аналіз відгуків, оцінок та задоволення клієнтів від наданих послуг.
- Повторне використання та рекомендації: Вивчення статистики щодо повторних відвідувань та рекомендацій інших осіб щодо послуг.

5. Порівняльний аналіз:

- Порівняння з конкурентами: Порівняння показників вашої компанії з аналогічними показниками конкурентів у туристичній галузі.

Для оцінки соціально-економічної ефективності екскурсійних послуг важливо враховувати широкий спектр факторів, що впливають на різні сегменти співтовариства та дозволяють зрозуміти загальний вплив цієї діяльності.

Соціально-економічна ефективність надання екскурсійних послуг полягає у збалансованому досягненні соціальних та економічних цілей, спрямованих на задоволення потреб споживачів та сприяння розвитку місцевої економіки. Ключовими аспектами, які допомагають в оцінці цієї ефективності є:

1. Зайнятість та економічний розвиток: Надання екскурсійних послуг може створювати робочі місця та сприяти економічному розвитку регіону через збільшення попиту на місцеві товари та послуги.

2. Підтримка місцевої спільноти: Розвиток туризму може приносити прибуток місцевій спільноті через створення додаткових ресурсів для інфраструктури, підтримку місцевих підприємств та культурного спадщини.

3. Збереження природи та культурних цінностей: Екскурсійні програми можуть сприяти збереженню природних резерватів та культурних цінностей через підвищення усвідомлення та зацікавленості учасників.

4. Підвищення рівня освіти та культурного розвитку: Екскурсійні програми можуть стати джерелом нових знань та розвитку для учасників, сприяючи освітній та культурній діяльності.

5. Податкові надходження: Розвиток туризму може приносити додаткові податкові надходження в бюджет регіону через збільшення обсягів бізнесу та туристичних послуг.

6. Сприяння місцевим традиціям та ремеслам: Екскурсійні послуги можуть підтримувати місцеві традиції та ремесла через просування місцевих виробів та культурних подій.

Оцінка соціально-економічної ефективності важлива для забезпечення збалансованого розвитку туристичної галузі, яка б не лише приносила прибуток, а й сприяла розвитку спільнот та збереженню природних ресурсів.

РОЗДІЛ 2

АНАЛІЗ СУЧАСНОГО СТАНУ ТА ОСОБЛИВОСТЕЙ ОРГАНІЗАЦІЇ ПРОЦЕСУ НАДАННЯ ЕКСКУРСІЙНИХ ПОСЛУГ У ЛЬВІВСЬКІЙ ОБЛАСТІ

2.1. Характеристика ресурсного потенціалу надання екскурсійних послуг у Львівській області

Львівщина є одним із найбільш розвинених регіонів для розвитку екскурсійного туризму. Область належить до Карпатського туристично-рекреаційного району, який характеризується високим туристично-рекреаційним та екскурсійним потенціалом, що базується на різноманітних природних та історико-культурних туристичних ресурсах, а також на сформованій базі туризму [5].

Природними ресурсами, зокрема, є гірські та лісові природні ландшафти аналізованого регіону. До історико-культурних належать архітектурні ансамблі центральних частин міст (передусім самого обласного центру – міста Львова, а також Жовкви, Дрогобича, Самбора та багатьох інших); палаци, фортеці, мистецькі центри, музеї, сакральні споруди тощо. Туристична база теж займає значне місце в системі надання екскурсійних послуг. Адже багато місць проживання туристів – це готелі або апартаменти, які розташовані в історичних будівлях, або мають відповідне тематичне оформлення, що стає предметом зацікавлення екскурсантів. Аналогічна ситуація є із багатьма закладами громадського харчування, які завдяки цікавому інтер'єру включені у програми тематичних екскурсій (наприклад – ресторан «Криївка»).

У контексті оцінки екскурсійного потенціалу Львівської області, необхідно відзначити, що у регіоні наявний весь комплекс магнітів, які приваблюють сучасного туриста. Це, зокрема:

- окультурені природні і ландшафтні парки та інші природно-краєзнавчі об'єкти;
- велика кількість історичних міст і сіл зі збереженим плануванням та будівлями епохи Середньовіччя;

- величезна кількість історико-культурних пам'яток, різних періодів та національних культур;
- місця поселень древніх людей;
- унікальна архітектура, скульптурні композиції, шедеври образотворчого мистецтва різних жанрів, літературні пам'ятки;
- сучасні архітектурні і ландшафтні комплекси туристичних центрів (міста Львів, Трускавець, Моршин, Східниця);
- величезне різноманіття сакральних споруд і наявність паломницьких релігійних центрів;
- історичні освітні і наукові заклади, об'єкти різних галузей промисловості, транспортно-інженерні споруди;
- збережені традиційні народні промисли, об'єкти національної та місцевої кухні;
- місця визначних історичних битв, оборонні споруди, зразки зброї;
- унікальні музеї, садиби, палаци, історико-біографічні об'єкти;
- великі сувенірні ринки.

Кількісну характеристику ресурсів, які визначають екскурсійний потенціал Львівської області ілюструє рисунок 2.1.

Рис. 2.1 – Кількісні характеристики екскурсійних ресурсів Львівської області

Львівщина славиться багатьма популярними природно-краєзнавчими об'єктами екскурсійного туризму. Це зокрема, національні природні парки (НПП) - «Сколівські Бескиди», «Яворівський», «Королівські Бескиди», «Бойківщина». «Північне Поділля»; регіональні ландшафтні парки – «Верхньодністровські бескиди», «Знесіння», «Равське Розточчя», «Надсянський»; численні парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва (загалом 68), серед яких – «Стрийський парк» парк «Високий замок», «Горіховий гай», парк імені Івана Франка (м.Львів); ботанічний сад ЛНУ ім. Івана Франка, митрополичі сади Собору Св. Юра; ландшафтний заказник «Стариці Дністра», урочище «Тисовець», водоспади «Кам'янка», «Гуркало», «Крушельницький», «Сопіт», ведмежий притулок «Домажир», зоопарк у с. Меденичі та ін.

Відзначимо, що за даними опитування, проведеного Львівським туристичним офісом навесні 2023 року, серед локацій, які найбільше сподобалися туристам у Львові Стрийський парк зайняв 3-є місце за уподобаннями вітчизняних туристів і 1-е - іноземних туристів.

Багато пам'яток садово-паркового мистецтва мають давню історію, оскільки засновані ще у XVIII-XIX ст. довкола поміщицьких палаців і маєтків, з якими утворюють унікальні палацово-паркові комплекси. Таке поєднання надає екскурсіям додаткової привабливості. Сьогодні саме комплексні туристичні локації, які поєднують природні і рукотворні об'єкти користуються найбільшою популярністю серед туристів. Одним із останніх таких, створених у Львівській області став парк сучасної скульптури PARK3020 (с. Стрілки). Скульптури гігантських розмірів розміщені на відкритому просторі площею 16 га (рис. 2.2)

Рис. 2.2 - Експонати парку сучасної скульптури PARK3020

У PARK3020 всі об'єкти взаємодіють між собою, все пов'язано з навколишнім світом та природою. З метою розвитку, підтримки та популяризації сучасної української скульптури тут зібрано найкращі роботи українських скульпторів, створених з каменю, металу, бетону і граніту [11]. Колекцію постійно оновлюють за рахунок додавання митцями нових творів. Унікальну експозицію парку складає окрема колекція скляних скульптур «Тайна вечерея». Скульптурні композиції прикрашають також Стрийський парк, парк біля Олеського замку тощо.

Доповнює парк сучасної скульптури у с. Стрілки і парк квітучих рослин «Казкові поля», де знаходиться одне найбільших в Західній Україні лавандових полів, а також найбільше поле гортензій та трояндове поле. Експозицію парку складають понад 40 сортів квітучих та 70 вічнозелених рослин загальною кількістю 26 тисяч. Парком та розсадником проводяться оглядові екскурсії та фотосесії. Як додаткові екскурсійні об'єкти також створюються квітучі локації у м.Львові – тюльпанові клумби, алеї та сквери з насадженнями сакури та магнолії, поле гіацинтів (Стрийський парк), квітковий годинник (рис. 2.3).

Рис. 2.3 – Квіткові локації Львова, як додатковий елемент екскурсійної привабливості міста

Серед природних об'єктів регіону значну екскурсійної привабливості мають Чортові скелі (м. Винники), Чортів камінь» (с. Підкамінь), Стільське городище (с. Стільсько), Скеля з трьома печерами (с. Ілів), урочище (грот) Прийма (с. Верин), печерні монастирі у селах Страдч, Розгірче, Крехів та ін. Багато з цих природних локацій є місцями поселень древніх людей. Зокрема, багатоярусний карстовий скельно-печерний ансамбль в урочищі Прийма вважається найдавнішим поселенням неандертальців; геологічна пам'ятка природи «Скеля з трьома печерами» була частиною давньослов'янського язичницького городища-святилища VII—XIV століть; Стільське городище – це унікальний комплекс скель та печер, що є древнім поселенням князівства Великої («Білої») Хорватії, яке було утворене Північному Прикарпатті ще на початку VI століття (до Київської Русі) [9].

До екскурсійного маршруту Стільським городищем та гротом Прийма, які знаходяться поблизу Миколаєва, також можна включити такі об'єкти як Бандерівські скелі (вирубана в скелі бандерівська криївка), австрійський дот (залишки укріплень Миколаєва), долина диких тюльпанів (с. Надітичі).

Однак, незважаючи на багатство природних ресурсів, головні екскурсійні маршрути Львова та Львівської області все ж пов'язані із архітектурно-історичними та мистецько-культурними пам'ятками.

Львівщина є лідером в Україні за різноманіттям, кількістю та мірою збереження архітектурно-історичних об'єктів. Це пояснюється давнім освоєнням

цієї території, віддаленістю від військових дій минулого, значною щільністю населення та близькістю до історичної Європи [20, с. 269].

Місце регіону у загальноукраїнських показниках історико-культурної спадщини ілюструє рис. 2.4.

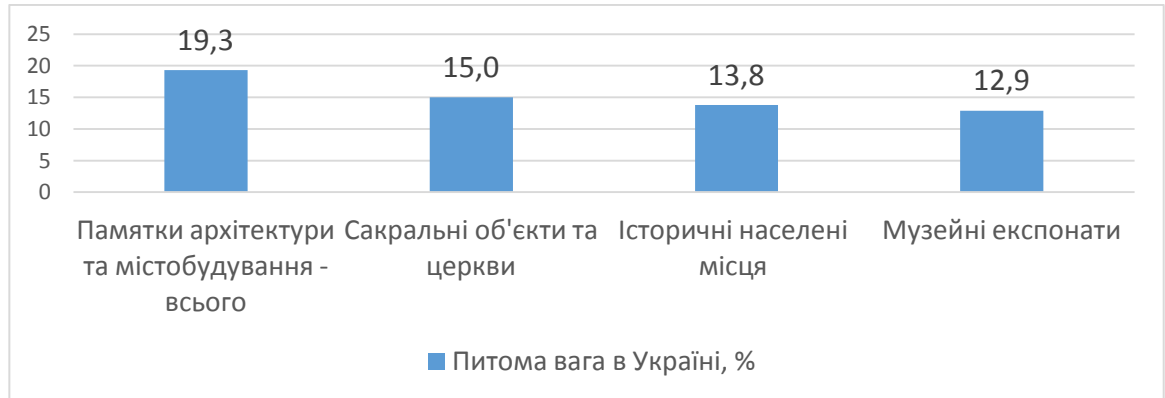

Рис. 2.4. Місце Львівської області у загальноукраїнських показниках історико-культурної спадщини

Славиться Львівщина своїми Середньовічними замками, збудованими у XIV–XVII ст, чим приваблює поціновувачів історії та військового мистецтва. Із десяти замків регіону п'ять добре збережені і відкриті для повного чи часткового огляду та проведення екскурсій. Це Олеський, Золочівський, Підгорецький, Свірзький та Жовківський замки. Перші чотири формують найвідоміший і найпопулярніший серед вітчизняних та іноземних туристів екскурсійний маршрут «Золота підкова Львівщини» довжиною 238 км. У розширеній версії маршруту – також огляд напівзруйнованих Старосільського та Поморянського замків, стародавнього поселення у Звенигороді, містечка Плісненськ, Унівської лаври, яка відноситься до оборонних монастирів, а також численних стародавніх церков, монастирів, парків, пивоварні та інших об'єктів (рис. 2.5).

В окремих замках, зокрема Олеському Золочівському, Жовківському, розміщені художні музеї, галереї, виставки, зразки середньовічної зброї та предмети побуту, які відображають атмосферу і колорит мистецького і культурного життя минулих століть.

Ще одним унікальним і дуже популярним екскурсійним об'єктом Львівщини є наскельна фортеця «Тусань» (с. Урич).

деревами. Екскурсантів, особливо дітей також приваблює невеликий зоопарк. У якому мешкають плямисті олені;

- неоренесансний палац Балів (1899р.) у Тулиголовах;
- класицистичний палац (поч. XIX ст.) у Пустомитах, розташований у ландшафтному парку, де раніше знаходився бальнеологічний курорт;
- неоренесансний палац Фредрів (1835р.) у Вишні, власником якого був польський комедіограф Олександр Фредр, дід митрополита УГКЦ Андрея Шептицького. Палац оточений чудовим парком (XVIII ст.) з алеями столітніх лип та каштанів. Унікальною пам'яткою парку є дерево дубо-граб, кожна гілка якого має листочки граба і дуба .
- необароковий палац барона Бруницького (1845р.) у Великому Любіні, що вважається одним із найгарніших садибних палаців Львівщини. Палац вирізняється багатим зовнішнім оздобленням та розташований у парку (XIX ст.), спроектованим за французьким зразком. Зараз тут діє бальнеологічний курорт.
- Палац Бруницьких у Підгірцях – сьогодні активно реставрується зусиллями трьох родин.

Цікавими екскурсійними об'єктами могли б стати Кристинопільський палац (м.Червоноград), палац Бадені (м. Буськ), палац Дідушицьких (с. Неслухів), палац Шмідта (м. Броди), панський палац у Нижанковичах та ін. Однак, вони сьогодні дуже занедбані і потребують значних коштів на реставрацію.

Головні ж історико-архітектурні пам'ятки Львівщини все ж сконцентровані в обласному центрі – м. Львів. Саме тут найкраще в Україні збереглася житлова забудова та архітектура епохи Середньовіччя, у якій поєдналися різноманіття культурної спадщини різних народів (поляки, євреї, австрійці, німці, італійці, вірмени, українці) та стилів західноєвропейської культури: бароко, готики, рококо, ренесансу, сецесії, ампіру, конструктивізму. Багато архітектурних пам'яток є візитівкою міста і елементом туристичного брендингу. Історичний ареал Львова є гарним зразком не просто окремих

пам'яток давнини в автентичному вигляді, а цілих кварталів, вулиць, комплексів [27].

Завдяки поєднанню мистецьких традицій Східної Європи, Італії та Німеччини у місті, великій кількості пам'яток, їх історичній і культурній цінності ансамбль історичного центру та територія собору св. Юрія у 1998р. стали частиною Світової Спадщини ЮНЕСКО. Це сприяло значному зростанню туристичною популярності міста за межами України і в останні роки (у докорантинний період) щороку спричиняло екскурсійний «бум».

Особливу цінність та екскурсійну привабливість становлять ансамблі площі Ринок (XV – XIX), вулиць Вірменської (XIV – XIXст.), Руської (XV –XX ст.), Староєврейської; церков: Св. Миколая (XII ст.), Івана Хрестителя (XII – XIV ст.), П'ятницької (XIV ст.), Св. Андрія (XVII ст.), Успенської (XVI – XVII ст.); соборів: Кафедрального (XIV – XVIII ст.), Святоюрського (XVIII ст.), Вірменського (XIV- XIII ст.); костелів: Єзуїтів (XII ст.), Св. Марії Сніжної (XII ст.), Домініканського (XVIII ст). До сьогодні вражають туристів своєю унікальністю будинки площі Ринок – Чорна Кам'яниця (XVII ст.), палац Корнякта (XVI ст.), палац Бандіnellі, де сьогодні розміщений Львівський історичний музей. Архітектурними перлинами Львова, які включені до багатьох екскурсійних маршрутів також є будівлі Палацу Потоцьких, Будинку вчених, ЛНУ ім. І.Франка, Львівського театру опери та балету ім. С. Крушельницької, каплиця Боїмів та багато інших (рис. 2.6).

Рис. 2.6 – Архітектурні перлини Львова

Фасади багатьох будинків прикрашені різноманітними скульптурними композиціями, барельєфами, фресками та іншими витворами мистецтва, що мають цікаву історію і символічний зміст, а отже – дозволяють створювати цікаві маршрути та багатогранні екскурсії.

Перелік головних історико-архітектурних пам'яток міста Львова із короткою характеристикою привабливості для екскурсантів наведено у додатку А.

Крім Львова у Львівській області існує ще чимало унікальних за архітектурно-історичними особливостями поселень: Жовква, Дрогобич, Самбір, Броди, Золочів, Судова Вишня, Белз. Зокрема, у Жовкві також збережено архітектурні особливості середньовічного міста доби Ренесансу [20, с. 269]. Її називають «королівським містом» або «ідеальним» містом-фортецею. За кількістю історико-культурних пам'яток вона займає другу позицію в області

після Львова. Еккурсантів Жовква передусім приваблює середньовічним замком Жолкевських (1594р.), який був резиденцією польського короля Яна III Собеського; кафедральним костелом св. Лаврентія (1606р.) з падаючою дзвіницею та некрополем родин Собеських та Жолкевських, дерев'яними церквами Різдва Пресвятої Богородиці (1705 р.) та Пресвятої Трійці (1720 р.), яка входить до Списку світової спадщини ЮНЕСКО. Об'єктами екскурсійних маршрутів у місті також є Василіянський монастир із Храмом серця Христового (1612р.). єврейська синагога (1692 р.), Раньобароковий костел святого Лазаря (1655 р), а також міські мури, вежі, Краківські та Глинянські ворота. Центральна частина міста має статус Державного історико-архітектурного заповідника.

Третім містом за рівнем екскурсійних ресурсів вважається Дрогобич. Колишній обласний, а сьогодні районний центр може похвалитися низкою унікальних архітектурних пам'яток та екскурсійних об'єктів. До них слід віднести: міську ратушу, Хоральну синагогу, костел Св. Варфоломія, Церкву Святого Юра, Собор Пресвятої Трійці, Тюрму «на Стрийській», вілли заможних мешканців Австро-Угорського періоду (вілла Б'янки, кам'яниця Фрідмана, вілла Яроша та ін), пам'ятник гасовому ліхтарю, ретро-телефон, численні пам'ятники та арт-об'єкти. Особливо атракційним туристичним об'єктом є одне із найстаріших підприємств в Європі – Дрогобицька солеварня, перша згадка про яку датується 1390 р. Дрогобицька сіль й наділі залишається візитівкою і середньовічним брендом міста, вона є унікальною як за технологією виготовлення, так і за смаковими якостями. Екскурсії на солеварню, під час яких туристи можуть побачити технологічний процес і взяти у ньому участь користуються великою популярністю.

Зазвичай, автобусні екскурсійні маршрути із Дрогобича прямують до Борислава, у якому у XIX – на початку XX ст. видобувалося 5% світового обсягу нафти. Сьогодні свої промислові потужності місто перетворює на туристичні атракції [1]. Основними екскурсійними об'єктами є нафтові качалки (дучки), макет нафтової вишки, озокеритна шахта цісаря Франца Йосифа, а також унікальні музеї (музей-аптека співвинахідника гасової лампи Йогана Зега, музей нафтової і газової промисловості) та церкви.

Загалом Львівщина надзвичайно багатий регіон не лише в історичному, але й культурному плані. Тут розташовано чимало осередків різноманітних народних промислів, які зазвичай включаються у програми туристичних маршрутів. Це майстерня з виготовлення чорнодимленої керіміки у с. Гавареччина (Золочівський р-н), центр яворівської дерев'яної забавки (м. Яворів), яка внесена до списку нематеріальної спадщини ЮНЕСКО, осередки ковальства, вишивки, писанкарства, ляльки-мотанки тощо.

Однією із найбільш важливих і пріоритетних складових ресурсного потенціалу надання екскурсійних послуг у Львівській області є музейна галузь. Її завдання – збереження та популяризація безцінних пам'яток національної та місцевої культури, мистецтва, історії [31]. За даними Головного управління туризму та курортів у Львівській області станом на 2020 р. діючими були 173 музеї (рис. 2.7), з яких 21 основний музей різного рівня підпорядкування та 152 громадські музеї (88% від загальної кількості). Із них 64 функціонувало у містах та 88 – у селах.

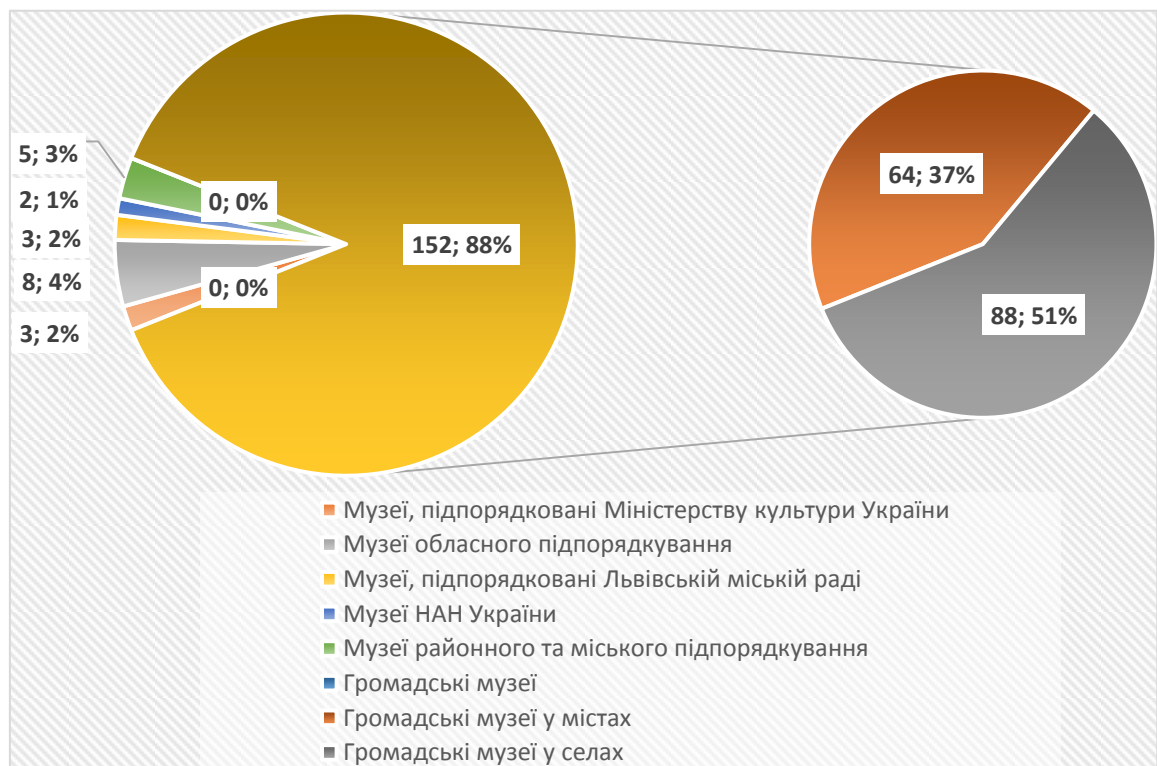

Рис. 2.7 – Структура музейної галузі Львівської області

Характерним для Львівщини є те, що більшість музеїв розташовано в приміщеннях, що належать до видатних пам'яток архітектури XVI– XIX ст.

загальною площею 130 тис. м². Таке органічне поєднання надає екскурсіям особливого змісту, оскільки дозволяє сповна відчутти «дух» відповідної епохи і отримати незабутні враження. Із загального переліку інформація про 92 музеї представлена на туристичному порталі UA.IGotoWorld.com. Більша половина із цього переліку, а саме 50 музеїв розташована у Львові. Основний фонд музеїв-юридичних осіб області складає понад 1582 тис. предметів, що складає 12,9% всього Музейного фонду України) [31].

Музеї області мають різне спрямування: краєзнавчі, природничі, історичні, меморіальні, мистецькі, художні галереї, музеї під відкритим небом, музеї-ресторани, музеї-садиби, інтерактивні. Багато музеїв регіону є унікальними і не мають аналогів у світі. Це, зокрема: музей «Слідами галицьких євреїв», Музей сакральної барокової скульптури Йогана Георга Пінзеля, Музей вишитих ікон і образів отця-доктора Дмитра Блажейовського, Музей однієї книги («Русалки Дністрової»), Народний музей хліба Покрови Пресвятої Богородиці, музеї-меморіали «Тюрма на Лонцького» та «Територія терору».

Надзвичайно багатими і цікавими є експозиції Львівського національного музею ім. А. Шептицького, Львівського історичного музею, Музею зброї «Арсенал», Музею етнографії та художнього промислу Інституту народознавства НАН України, Державного природознавчого музею НАН України, Державного музею історії релігії.

Останнім часом заявляють нові типи музеїв – інтерактивні, де відвідувачі можуть глибоко занурюватися у конкретну проблематику, активно взаємодіяти з експозицією та отримувати більше інформації чи вражень через різноманітні інтерактивні технології. Ці музеї використовують сенсорні екрани, віртуальну реальність (VR), доповнену реальність (AR), аудіогіди, мультимедійні експозиції та інші інноваційні засоби. Найбільш знаковими інтерактивними музеями Львівщини сьогодні є:

- Музей міста (простір змінних виставок, які можуть створювати самі мешканці міста Львова);

- Музей «Львів стародавній» - включає 12 мультимедійних еспозицій, 11 діорам в 3D-форматі, звуки історичних епох, 40 реалістичних фігур міських мешканців, Museum Selfie в кожному сюжеті;
- Музей науки – його експонати інтерактивно та дотично-пізнавально пояснюють відвідувачам закони фізики і явища природи;
- Музей у темряві «Третя після опівночі»;
- Музейно-культурний комплекс пивної історії «Львіварня» - крім огляду експонатів відвідувачі можуть спробувати себе в ролі пивовара.

Для поціновувачів мистецтва доступні екскурсії Львівською галереєю мистецтв ім. Б. Возницького, музеями скла, історичних коштовностей, давніх графічних технік, ідей, мистецтва старовинної української книги, сучасної скульптури Михайла Дзіндри.

Особливе місце у структурі музейної галузі регіону займають музеї під відкритим небом, а саме - музей-некрополь «Личаківське кладовище» та Музей народної архітектури та побуту ім. Климентія Шептицького («Шевченківський гай»), екскурсії якими викликають чималий інтерес у туристів.

Личаківський цвинтар вважається одним із найбільших некрополів Європи і є унікальним музейним простором з гробницями та пам'ятниками видатних жителів Львова, які були відомими особистостями як в Україні, так і за її межами. Серед найвідоміших поховань – могили І. Франка, С.Крушельницької, В. Івасюка, М.Скорика, Г.Тютюнника, С.Людкевича, І.Білозіра, Р. Іванничука, Ю.Захаревича, І. Левинського, З. Горголевського.

Неподалік Личаківського кладовища знаходиться музей «Шевченківський гай», у якому представлені 124 пам'ятки народної архітектури та побуту (з них 6 храмів) 18-20 століття, які ілюструють спосіб життя та культуру різних регіонів України: Гуцульщини, Лемківщини, Бойківщини, Буковини, Поділля та Львівщини. Старовинні садиби облаштовані зі збереженням усіх тонкощів оригінального планування, оздоблення та автентичних побутових предметів.

Львівщина відома і своїми біосоціальними ресурсами, адже тут народилося, проживало, працювало, гостювало чи поховано чимало відомих

осіб, у тому числі правителів держав, воєначальників, священнослужителів, політичних та громадських діячів, письменників, композиторів, співаків, підприємців, архітекторів та ін. У місцях, пов'язаних із різними аспектами їхнього життя та діяльності, встановлені меморіальні таблиці, пам'ятники або функціонують меморіальні музеї.

Найбільш відомими меморіальними музеями регіону є:

- Державний історико-культурний заповідник «Нагуєвичі», де народився Іван Франко;
- історико-меморіальні музеї гетьмана Петра Сагайдачного у с. Кульчиці; полковника Євгена Коновальця у с. Зашків;
- художньо-меморіальні музеї Станіслава Людкевича, Олекси Новаківського, Олени Кульчицької, Івана Труша, Михайла Грушевського, Леопольда Левицького (усі – у м. Львів),
- музично-меморіальний музей Соломії Крушельницької (м. Львів);
- музеї-садиби Степана Бандери (м. Стрий), Слави Стецько (с. Юшківці), Маркіяна Шашкевича (с. Підлисса), Осипа Маковея (м. Яворів) та ін.

Особливою складовою екскурсійного потенціалу Львівщини є сакральні ресурси. Їх специфіка полягає в тому, що вони приваблюють не лише вірян під час паломницьких поїздок, а й широке коло туристів, що подорожують з пізнавальною метою. Адже Церква в Україні здавна була одним з найбільших замовників і меценатів мистецтва. Під її патронатом і за її замовлення відбувались процеси розвитку національного мистецтва. Тому й досі у великих і малих дерев'яних чи мурованих церквах збереглося багато справжніх перлин мистецької спадщини, без яких сьогодні важко відтворити повну картину розвитку національної культури [35].

Туристичний ресурс UA.IGotoWorld.com подає інформацію про 185 храмів Львівщини різної конфесійної приналежності, які є цікавими в екскурсійному плані. Більшість із найбільш популярних і привабливих для туристів розташовані у м. Львові (див. додаток А). Причому окремі сакральні споруди сьогодні використовуються суто в туристичних цілях, оскільки тут

розміщуються музеї. Це, зокрема: каплиця Боїмів, Дзвіниця церкви Святого Духа, Костел Кларисок.

Однак велика кількість унікальних храмових споруд знаходиться у населених пунктах Львівщини. Це як діючі так і занедбані церкви, монастирі та костели. Зокрема у веб-каталозі архітектурних об'єктів, які належать до спадщини сакрального мистецтва Львівщини міститься інформація про 60 таких церков, а також інформація про будівничих, художників, скульпторів, різьбярів, іконописців, причетних до їх створення [35].

Особливе захоплення екскурсантів викликають 26 дерев'яних церков регіону, більшість з яких збудована у XVII-XVIII ст. З них чотири храми включені до Списку світової спадщини ЮНЕСКО: Церква Зіслання Святого Духа у с. Потелич (1502 р.), Церква Св. Юрія у м. Дрогобич (XVI –XVII ст), Церква Пресвятої Трійці у м. Жовква (1720 р.), Собор Пресвятої Богородиці у с. Матків (1838 р.). Але не меншу історико-культурну цінність мають Церква Воздвиження Чесного Хреста (м. Дрогобич, 1613 р.) з іконостасом та стінописом XVII ст.; Церква Святого Архістратиґа Михаїла у с. Ісаї (XVII ст) та інші. Туристів приваблюють унікальні стародавні технології будівництва та розписів цих церков, ікони, написані видатними живописцями минулого.

Видатними пам'ятками сакральної архітектури та мистецтва Львівської області також є: монастир Святого Герарда (сmt. Гніздичів); Свято-Преображенський (Францисканський) монастир (м. Городок); Костел Воздвиження та Святого Йосифа (с. Підгірці); Костел Святого Варфоломія (м. Дрогобич); Костел Святого Станіслава (м. Самбір) та багато інших. До унікальних релігійних пам'яток і паломницьких центрів Львівщини належить Церква святої Анни у Бориславі. Її особливістю є наявність мощей понад 700 святих.

Окремою категорією сакральних екскурсійних ресурсів є святі (паломницькі) місця. На Львівщині до них належать не лише згадані раніше скельно-печерні монастирі та цілющі джерела, але й комплекс «Хресна дорога» у с. Страдч Яворівського району. Грамотою Папи Пія 11 їй надано статусу

Єрусалимської, тобто за своїм духовним значенням вона визнана рівноцінною тій, що в Єрусалимі [46]. Унікальність цього об'єкта визначається мистецькими скульптурними композиціями кожної стації хресного шляху, наявністю печерного монастиря. Також мандрівку до цього місця можна поєднати з екскурсією Яворівським національним природним парком.

Таким чином туристичні ресурси Львівщини дозволяють організовувати найрізноманітніші за тематикою, тривалістю та видом екскурсії.

2.2. Аналіз регіональних особливостей організації надання екскурсійних послуг у Львівській області

Різноманіття туристично-рекреаційних ресурсів окремих регіонів, їхня структура, розташування, доступність та низка інших чинників зумовлюють певні територіальні відмінності в організації надання екскурсійних послуг. Як було зазначено раніше, екскурсії можуть виступати окремим видом туристичної послуги або входити в склад комплексного туристичного продукту чи пропонуватися як додаткова послуга в рамках ділових чи освітньо-наукових заходів; відбуватися в межах одного міста або охоплювати кілька міст чи локацій, розташованих в різних куточках регіону. Вони можуть мати оглядовий, культурно- чи історико пізнавальний, рекреаційний характер або певне тематичне спрямування; здійснюватися у супроводі гідів чи без нього. Існують екскурсії, спрямовані на різні аудиторії, такі як сім'ї, молодь, пенсіонери, індивідуальні подорожуючі чи корпоративні групи. Туристичні компанії також можуть пропонувати спеціальні тури або екскурсії під ключ для задоволення конкретних потреб або інтересів клієнтів.

Організаційне забезпечення розвитку екскурсійної діяльності у Львівській області здійснюється у рамках реалізації низки програм, зокрема «Програми розвитку туризму і курортів у Львівській області на 2021-2025 роки», Програми «Охорона, збереження і популяризація історико-культурної спадщини у Львівській області на 2021-2025 роки», Програми розвитку туристичної галузі

Львівської міської територіальної громади на 2023-2025 роки та інших програм місцевого і регіонального спрямування. Програмними заходами, серед іншого, передбачено створення нових туристичних пропозицій, розвиток туристичних магнітів, популяризація та відновлення історико-культурної спадщини регіону, розвиток професійних здібностей персоналу в індустрії гостинності (для екскурсіводів – знання іноземної мови, глибокі знання історії та культури регіону, розвиток комунікативних навичок). Саме поліпшення стану діючих історико-культурних об'єктів, створення нових, їх популяризація за допомогою цього спектру інструментів маркетингу та промоції, розвиток туристичної інфраструктури та забезпечення високої якості туристичних послуг працівниками галузі є основою зростання попиту на різні види екскурсій як серед внутрішніх, так і зарубіжних туристів.

Регуляторний вплив на організацію екскурсійної діяльності як складової туристичної індустрії регіону здійснюють державні, регіональні та місцеві органи влади, а також громадські організації та об'єднання. Серед держаних регуляторів ключова роль належить Управлінню розвитку туризму та курортів Львівської ОВА, яке виконує низку виконавчих та організаційно-розпорядчих функцій щодо розвитку туристичної сфери та її складових.

У головній туристичній дестинації регіону – місті Львів функцію координації здійснення контролю за впорядкуванням екскурсійної діяльності та якості туристичних послуг забезпечує Управління туризму департаменту економічного розвитку Львівської міської ради. У його підпорядкуванні знаходиться Львівське комунальне некомерційне підприємство «Центр розвитку туризму міста Львова». Його діяльність спрямована на підвищення привабливості міста для туристів, надання туристично-інформаційних послуг та впорядкування і розвиток туристичної діяльності у місті.

Проте ключовий організаційний та регуляторний вплив на екскурсійну діяльність у Львові, на наш погляд має Львівська асоціація розвитку туризму (ЛАРТ). Зазначена організація надає низку ключових послуг у сфері організації екскурсійної діяльності. Це, зокрема:

- надання сприяння у проведенні високопрофесійних екскурсій по Львову та Львівській області, розробка цікавих програм перебування на Львівщині у рамках корпоративного та індивідуального туризму;

- надання різноманітних інформаційних послуг туристам та мешканцям міста Львова і Львівської області;

- розробка маркетингових стратегій і планів місць для туристичного призначення;

- просування концепції безбар'єрного доступу до культурної та історичної спадщини для маломобільних груп населення та людей з інвалідністю;

- організація інформаційної, рекламної та видавничої діяльності з питань туризму;

- проведення щорічних ліцензованих професійних курсів з підготовки екскурсоводів через дочірнє підприємство – Туристично-інформаційний центр (ТІЦ).

У базі ЛАРТ дані понад 700 ліцензованих професіоналів туристичного супроводу, які готові організувати туристичні екскурсії у Львові, а також в Україні [25].

Також регулювання екскурсійної діяльності на теренах Львівської області здійснюється за участю Асоціації курортних громад, Західноукраїнської туристичної асоціації, Товариства власників осель «Галицькі оселі». Їхні основні зусилля спрямовані на те, щоб реалізувати державну політику у сфері туристичної діяльності, популяризувати туристичні продукти суб'єктів підприємництва, забезпечувати право громадян на високу якість отриманих туристичних послуг.

Значну роль у плануванні, організації та інформаційному супроводі екскурсій Львівщиною відіграють Туристично-інформаційні центри, які знаходять у містах Львів, Дрогобич, Жовква. Тут мандрівники можуть отримати всю необхідну інформацію про визначні пам'ятки і цікаві локації (розташовані в цих містах або їх околицях); місця проживання, харчування, відпочинку; тематичні карти та інформаційні буклети; придбати сувеніри, а також замовити

різні види екскурсій та обрати гідів для їх супроводу. Відвідувачі туристичних центрів зазначених місць часто можуть розраховувати на знижки на додаткові екскурсії або харчування у визначених закладах на шляху туристичних маршрутів. Наприклад, відвідувачі ТЩ у Дрогобичі отримують інформаційний буклет з характеристикою пам'яток міста, який дає право на 15% знижку у гастро-кав'ярні «Кавун», де можна скуштувати такі ексклюзивні страви як авторська солена кава та Дрогобицький торт з сіллю. А вхідний квиток на Дрогобицьку ратушу дає 50% знижку на вхід під час екскурсії музеєм-заповідником «Тустань» у с. Урич.

Головним інформаційним порталом для гостей Львова є офіційний туристичний сайт міста <https://lviv.travel>, який інтегрований із Туристично-інформаційними центрами. Цей інтернет-ресурс дає туристам надзвичайно широкий спектр інформації про:

- перелік музеїв, галерей, парків у місті з їх детальним описом, історією створення;
- найбільш привабливі туристичні локації для екскурсій в межах області: середньовічні замки, історико-краєзнавчі музеї, історичні місця, древні поселення, природні парки, садиби сільського зеленого туризму, сакральні споруди, штучні ландшафти (лавандові поля);
- заклади громадського харчування та магазини для поціновувачів гастро-і шопінг-турів;
- різноманітні туристичні маршрути за певними тематичними напрямками;
- опис цікавих місць міста Львова для поціновувачів архітектури і мистецтва з їхніми адресами. Цей розділ, зокрема, містить інформацію про: відреставровані міські брами, міські годинники, фонтани, балкони, вітражі, скульптурні композиції, театри, бібліотеки, архітектурні ансамблі різних епох, квітучі локації та багато іншого;
- цікаві факти з історії міста Львова та біографії відомих людей, які у ньому проживали;

- гідів, рекомендованих Львівською міською радою з переліком екскурсій, які вони пропонують, мовою проведення, контактними даними.

Перелік, найбільш популярних екскурсій кращих Львівських гідів ілюструє таблиця 2.1.

Найбільш цікавими екскурсіями, що пропонує ТЩ Дрогобича є:

- оглядова екскурсія, під час якої туристів знайомлять з найбільш знаковими локаціями міста, зокрема церквою Святого Юра (входить до світової спадщини ЮНЕСКО), елегантними столітніми особняками, найстарішою в Україні солеварнею, видатними пам'ятниками і спорудами;

- Костюмована екскурсія «Півтора міста» у яку входить відвідування старої Дрогобицької вежі-дзвіниці;

Таблиця 2.1 - Пропозиція екскурсій кращими гідями, рекомендованими Львівською міською радою

П.І.Б. гіда	Мова проведення	Назва або тематичне спрямування екскурсії
Олена Кухар	Українська, німецька	"Середньовічне місто", "Романтичний та містичний Львів", "Підземне місто", "Львів австрійських часів", "Історія Львівських балів та Стрілецького братства"
Ольга Сапріянчук	Українська, польська	Львів епохи Ренесансу, вулички середньовічного Львова, шарм Австрійського Львова, підземелля Львова, романтичний Львів, Шевченківський гай, Личаківське кладовище, автомобільна екскурсія по Львову та області, екскурсія за індивідуальним замовленням
Євген Гулюк	Українська	Класичні оглядові екскурсії Львовом. Тематичні екскурсії: "Найбільш колоритні мандрівки до міста Лева", "Львівські диваки та диваки у Львові", "Львів через історії успіху видатних особистостей", екскурсія декомунізованими та дерусифікованими локаціями
Діана Борисенко	Українська, англійська, іспанська, німецька	Маршрут пам'яті Петра Радковця, Єврейський Львів, Австрійський Львів, Середньовічний Львів, Личаківський цвинтар, Підземелля Львова
Світлана Сурманітзе	Українська, польська	Львів патріотичний, Львів романтичний, Львів з ароматом кави. Мандрівки історичними місцями поблизу Львова - Жовква, Крехівський монастир, замки Львівщини.
Микола Хилук	Польська	Вулицями середньовічного Львова, Вечірній Львів, Храми Львова, Сім чудес Львова, Автобусна (автомобільна) екскурсія по Львову, Підземелля Львова, Личаківський цвинтар
Анастасія Глотова	Українська, англійська, іспанська, німецька	"Оглядова екскурсія по історичному центру", "Кварталами середньовічного Львова", "Військова історія Львова XIII - XVIII ст", "Сімейна екскурсія", "Львів романтичний". "Таємниця багатства Львова".

Олександр Ручко	Українська, англійська	Спадщина ЮНЕСКО у Львові; Сакральні перлини Львова; Веселий Львів; Кримінальний світ середньовіччя; По єврейських місцях; Українці у Львові; Німці у Львові; Батярський Львів; Традиції Личакова; Личаківський цвинтар; Від люку до люку в стилі квест; Оперний театр; Птахи Стрийського парку

Тематична екскурсія «Таємниці Дрогобицької ратуші», яка вважається однією з кращих театралізованих екскурсій в Україні. У її програму входить костюмована вистава у внутрішньому дворі ратуші, вечірній підйом на вежу, екскурсія в Галерею ваг [46].

Для кращого сервісу туристів в процесі ознайомлення їх з історичною спадщиною, у Львові, за прикладом провідних європейських міст створено радіальні екскурсійні маршрути центральною та старою частиною міста у рамках проєктів «Чудо поїзд» та «Чудо бус» (рис. 2.8). Мандрівка «Чудо поїздом» здійснюється у рамках чотирьох маршрутів: «Малий центр», «Цікавинки Львова», «Казка «Пригоди Львівських ельфів», «Вечірній Львів». Для проєкту «Чудо бус» розроблена 1 екскурсія – «Великий центр», однак вона в умовах воєнного стану не проводиться.

Рис. 2.8 - Транспортні засоби проєкту «Чудо-тур»

Недоліком зазначених маршрутів, на наш погляд, є відсутність регламентованих зупинок для кращого ознайомлення з окремими туристичними об'єктами та фотографування.

Ще одним яскравим прикладом адаптації європейського досвіду організації екскурсійної діяльності у Львові стало впровадження туристичної

карти LvivCityCard, яка є безкоштовним квитком у 15 найбільш популярних музеїв міста, дає право на безкоштовний проїзд в електротранспорті, екскурсію на «Чудо-поїзді», підняття на оглядовий майданчик міської Ратуші; можливість отримання знижок в деяких галереях, крамницях, закладах харчування, готелях, закладах культури, послуг оренди авто, а також на відвідини музею «Львів стародавній», скульптурного парку 3020, ведмежого притулку «Домажир», Львівського океанаріуму, екскурсійні тури оператора «Відвідай» (рис. 2.9).

Карта випускається у трьох варіантах: на 24 год (250 грн.), 48 год (350 грн) та 72 год (450 грн) та забезпечує близько 40% витрат на екскурсії, харчування і проживання, заощаджує час на придбання квитків. Для зручності користування туристів усі пропозиції турів, об'єктів і маршрутів, на які поширюється дія знижок карти позначаються відповідною міткою на сайті <https://lviv.travel/ua>.

БЕЗКОШТОВНО

Проїзд у електротранспорті
Екскурсія містом на Чудо поїзді, пл. Ринок, 1
Оглядовий майданчик вежі Ратуші, площа Ринок, 1

МУЗЕЇ – Безкоштовний квиток

Національний музей у Львові ім. Андрея Шептицького, просп. Свободи, 20
Музей Олени Кульчицької, вул. Листопадового Чину, 7
Музей «Личаківський цинтар», вул. Мечикова, 33
Музей історії України (Львівський історичний музей), пл. Ринок, 24
Природознавчий музей, вул. Театральна, 18
Інтерактивний музей «Д.С. Таємна аптека», пл. Соборна, 1/1
Музей народної архітектури та побуту ім. Климента Шептицького (Шевченківський Гай), вул. Чернеча Гора, 1
Музейно-культурний комплекс пивної історії «Львіварія», вул. Клепарівська, 18
Музей Скла, пл. Ринок, 2
Львівський музей історії релігії, вул. Музейна, 1
Дім Франка, вул. Івана Франка, 152-154
Центр архітектури, дизайну та урбаністики «Порохова вежа», вул. Підвальна, 4
Музей Соломії Крушельницької, вул. Соломії Крушельницької, 23
Музей «Територія Терору», просп. В'ячеслава Чорновола, 45 г
Квест «Як риба в місті» від Музею Міста, пл. Ринок, 1

СПЕЦІАЛЬНІ ПРОПОЗИЦІЇ

Ведмежий притулок «Домажир» (-20%), вул. Ведмежий край, 1, с. Жорниська, Львівська обл.
Підводне царство «Океанаріум Львів» (-10%), просп. Шевченка, 8
Музей «Львів Стародавній» (-20%), вул. Краківська, 21
Львівський Органний зал (-20%), вул. Степана Бандери, 8
Львівська обласна Філармонія (-20%), вул. Миколи Скорика, 7
Оренда авто «ALIN» (-10%), вул. Любінська, 196
Готель «Швейцарський» (-20%), вул. Князя Романа, 20
Книгарня-кав'ярня Старого Лева (-15%), вул. Галицька, 17; вул. Личаківська, 22; вул. Краківська, 3; вул. Старознесенська, 24-26
Тури від туроператора «Відвідай» (-10%), вул. Замарстинівська, 34
Театр ляльок (-20%), пл. Данила Галицького, 1
Квести в реальності «Logikum» (-25%), вул. Ставова, 7в
Парк 3020 (10%), Стрілки, Львівська область
Кінний клуб «Темпо» (-15%), с. Зубра, Львівська область

ГАЛЕРЕЇ ТА КРАМНИЦІ

Dodo Socks (-10%), вул. Івана Федорова, 2; вул. Вірменська, 30
Lady Di atelier – перше інклюзивне ательє в Україні (-10%), вул. Івана Богуна, 8
Етно-магазин «Гудз» (-5%), вул. Братів Рогатинців, 7
Галерея «Зелена канапа» (-5%), вул. Вірменська, 7
Галерея «IconArt» (-10%), вул. Вірменська, 26
Майстерня карамелі (-15%), вул. Краківська, 18; вул. Сербська, 13

ЗАКЛАДИ

Кав'ярня «Вірменка» (-10%), вул. Вірменська, 19
Магазин-кафе «Наливки зі Львова» (-10%), вул. Руська, 8
Ресторан «Валентино» (-20%), вул. Князя Романа, 20
Ресторан-кондитерська «Французькі канікули» (-10%), просп. Шевченка, 3
Ресторан грузинської кухні «Ахалі» (безкоштовний келих домашнього вина або кави, дітям – безкоштовний лимонад), вул. Дудзєва, 16
Кав'ярня «Кава без назви» (-10%), вул. Підвальна, 4

КУДИ ПІТИ З ДІТЬМИ:
Ідеї для сімейного відпочинку з Lviv City Card

Рис. 2.9 – Пропозиції для туристів та екскурсантів, доступні із туристичною картою LvivCityCard

При організації екскурсійних послуг у Львівській області все активніше застосовуються цифрові технології. Зокрема ще у 2020 р. управлінням туризму та курортів Львівської ОДА було розроблено додаток для смартфонів «LvivRegion&GO». Мета його створення - залучити більшу кількість туристів та їх комфортне подорожування територією Львівської області. Цей додаток найбільш корисний для туристів, які самостійно подорожують Львівською областю і містить інформацію про туристичні об'єкти, маршрути, інфраструктуру регіону; дає змогу побачити розташування відповідного об'єкта чи маршруту на карті, а також візуально з ним ознайомитись, відкривши фотогалерею (рис 2.10).

Подібні сервіси створюють і в окремих територіальних громадах, де розвинутий туризм. Наприклад, у Сколівській територіальній громаді можна ознайомитися із головними туристичними об'єктами (державний історико-культурний заповідник «Тустань», національний парк «Сколівські Бескиди», водоспади «Кам'янка», «Сопіт» та «Гуркало», Ямельницькі скелі, озеро «Журавлине», історико-краєзнавчий музей «Сколівщина») та іншою інформацією за допомогою мобільного додатку СколеSmart [45].

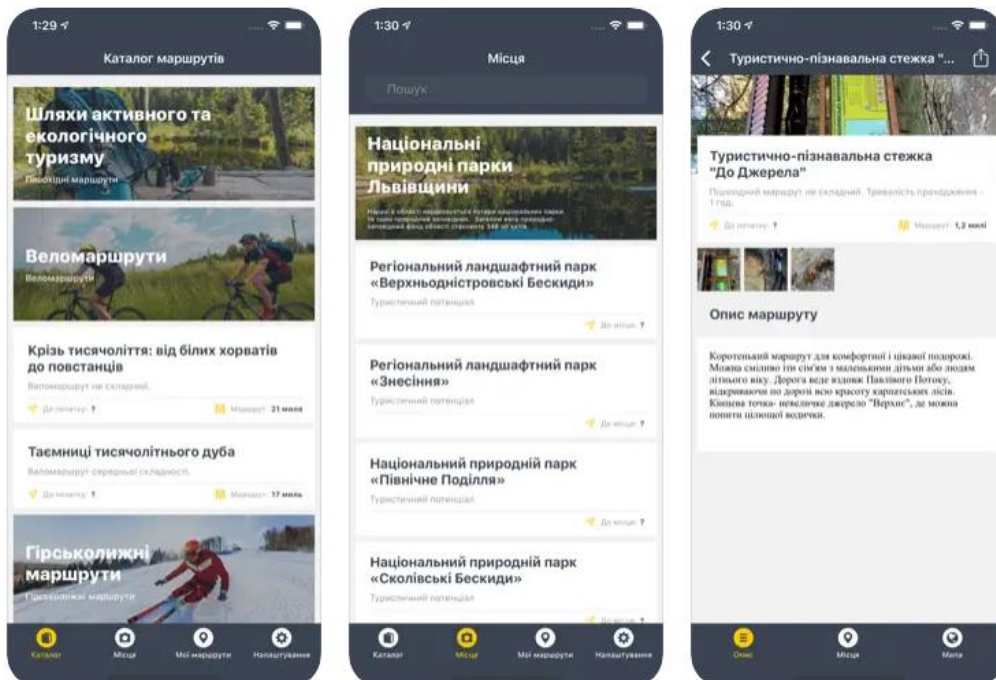

Рис. 2.10 - Знімки екрану смартфона з мобільним додатком «LvivRegion&GO»

Ще однією інноваційною формою організації та планування туристичних подорожей та екскурсій, яка активно почала впроваджуватися на Львівщині у період коронакризи та воєнного стану стали інтерактивні 3D-тури. Станом на сьогодні Управлінням туризму Львівщини спільно із Virtual Ukraine напрацьовано 22 віртуальні мандрівки туристичними магнітами Львівщини. Онлайн можна оглянути замки, вежі, музеї, сакральні споруди та природні локації [41]. Також на сайті Управління пропонуються сім надзвичайно деталізованих екскурсій, розроблених на платформі Matterport, де можна у великій роздільній здатності і максимальному наближенні роздивитися окремі експонати. Перелік усіх доступних віртуальних екскурсій наведений у таблиці 2.2.

Пропозиція віртуальних турів є не лише додатковим елементом промоції туристичних локацій Львівщини, але й важливим інструментом, що допомагає мандрівникам спланувати майбутні подорожі та екскурсії. До того ж, згадані тури сервісу «Virtual Ukraine» інтегровані з Google maps, що полегшує навігацію під час подорожі.

Таблиця 2.2 - Перелік віртуальних (3D) екскурсій Львівською областю

Назва територіальної громади	Екскурсійні об'єкти
Сайт компанії «Virtual Ukraine»	
Бібрська	П'ятничанська вежа, Свірзький замок
Боринська	Підйом на гору Пікуй
Буська	Музей-заповідник «Олеський замок»
Глинянська	Музей килимарства
Добромільська	Добромільський замок
Жовківська	Монастир Святого Миколая отців Василіян Церква Пресвятої Трійці
Заболотцівська	Музей-заповідник «Підгорецький замок» Національний природний парк «Північне Поділля»
Івано-Франківська	Відпочинковий осередок «Верешиця»
Козівська	Церква Собору Пресвятої Богородиці (Св.Дмитра)
Львівська	Музей Євгена Коновальця
Рава-Руська	Церква Зіслання Святого Духа
Сколівська	Водоспад «Гуркало», Водоспад «Кам'янка» Водоспад «Сопіт» Історико-культурний заповідник «Густань»
Стрийська	Скельний монастир
Стрілківська	Вежа пам'яті
Трускавецька	Оглядова вежа на горі Цюхів Верх
Турківська	Турківська вісімка

Сайт управління туризму та курортів Львівської ОВА	
Підгорецька	Дзвіниця колишнього Домініканського монастиря
Заболотцівська	Храм Святого Йосипа у Підгірцях
Дрогобицька	Церква Святого Юра (спадщина ЮНЕСКО)
Давидівська	Церква Стрітєння Господнього у Черепині
Буська	Церква Святої Параскеви
Золочівська	Музей-садиба Маркіяна Шашкевича
Жовківська	Музей заповідник «Жовківський замок»

Узагальнюючи результати дослідження можна зробити висновок, що основними регіональними особливостями організації екскурсійної діяльності є:

- комплексний характер екскурсійних маршрутів, які поєднують елементи історико-пізнавального, активного, гастрономічного та інших видів туризму, що забезпечується поєднанням широкого кола природних та історико-культурних об'єктів, багато з яких є унікальними;

- активна та всебічна взаємодія територіальних громад та органів регіонального управління туристичною сферою в процесі організації екскурсійної діяльності і формування пропозиції туристичного продукту;

- широке використання інноваційних технологій для промоції туристичних локацій регіону, якісного планування подорожей та екскурсій.

2.3. Аналіз економічних параметрів функціонування регіонального ринку екскурсійних послуг

Якісну складову організації надання екскурсійних послуг характеризують економічні результати діяльності їх надавачів. На жаль, повністю охопити весь обсяг цих послуг неможливо, оскільки туристична діяльність, зокрема на Львівщині, характеризується досить високими показниками тінізації. Велика кількість екскурсоводів та гідів не зареєстровані як суб'єкти підприємництва, а тому вартість наданих ними послуг не входить в офіційні статистичні показники діяльності. До того ж екскурсійні послуги зазвичай входять у склад комплексного туристичного продукту, у вартості якого складно виокремити саме екскурсійний сегмент.

Для організованих груп туристів основними замовниками екскурсійних послуг є туристичні оператори та туристичні агенти. Саме вони формують

пропозицію різноманітних екскурсійних турів певного тематичного спрямування. Тому ці суб'єкти господарської діяльності є ключовою ланкою ринку екскурсійних послуг. Водночас, екскурсійні послуги реалізуються і самими музейними чи іншими культурними закладами для неорганізованих груп та індивідуальних туристів у формі оплати вхідного квитка, послуг фото або відео зйомки, замовлення екскурсовода. Таким чином, оцінку параметрів ринку екскурсійних послуг будемо здійснювати за результатами діяльності зазначених суб'єктів господарювання, які визначають основні параметри ринкової пропозиції.

Як бачимо, у 2021 р. послуги туристам та екскурсантам у Львівській області надавали 818 суб'єктів туристичної діяльності, у тому числі 98 туроператорів (12% від загальної кількості); 589 туристичних агенцій (72%) та 131 інших надавачів послуг з туристичного супроводу, серед яких основну частку складають екскурсійні бюро (16%). Відносно 2019 р. загальна кількість суб'єктів туристичної діяльності скоротилася на 7,2%. Це стало наслідком глобальної кризи туристичної галузі, спричиненої пандемією Covid-19. Саме у 2020 р. - на піку пандемії - розпочалося скорочення чисельності надавачів екскурсійних послуг. Найбільше зменшилася кількість суб'єктів із туристичного супроводу (гіди, перекладачі та ін.) – на 18,4%. Причому, спадна тенденція по цій категорії суб'єктів продовжилася і у 2021 р., коли окремі туроператори та турагенції відновили діяльність.

Таблиця 2.3 - Чисельність суб'єктів господарювання, які надають туристичні (у т.ч. екскурсійні) послуги, у Львівській області

Показник	2019 р.	2020 р.	2021 р.	2021 р. в % до 2019 р.
Туристичні оператори	97	93	98	101,0
у т.ч. ФОП	11	7	8	72,7
Туристичні агенції	605	584	589	97,4
у т.ч. ФОП	478	455	483	101,0
Надавачі інших послуг з бронювання та супроводу туристів (в т.ч. екскурсійні бюро)	179	146	131	73,2
у т.ч. ФОП	156	124	107	68,6
Музейні та історико-культурні заклади	8	10	13	162,5
у т.ч. ФОП	4	6	6	150,0

* Складено за даними джерела [24]

Загальне зменшення кількості екскурсійних бюро за досліджуваний період склало 26,8%. Причиною цього стало як загальне скорочення туристичного потоку, так і зміна формату організації подорожей та екскурсій. Через пандемію знизився попит на подорожі у складі великих туристичних груп. Натомість поширення набули самостійні мандрівки у колі сім'ї або друзів без залучення гідів.

Характеризуючи організаційну структуру суб'єктів туристичної діяльності відзначимо, що туристичні оператори здебільшого здійснюють її у формі юридичної особи, тоді як туристичні агенції та екскурсійні бюро – у формі фізичної особи підприємця. Відзначимо, що статус юридичної особи дає ширші можливості для розвитку, залучення матеріальних та фінансових ресурсів, що дозволяє розширювати пропозицію екскурсійних послуг, створювати якісний комплексний туристичний продукт, організовувати масштабні екскурсійні тури, які охоплюють локації у декількох містах різних регіонів або країн.

Екскурсійні послуги також надають музеї та інші історико-культурні заклади, а також на природні заповідники, ботанічні сади та зоопарки. Як бачимо, впродовж 2019-2021 рр. кількість суб'єктів господарювання у сфері забезпечення функціонування музеїв та історико-культурних пам'яток зросла на 62,5%. Однак, загальна кількість музеїв є набагато більшою, оскільки частина з них є відділеннями певних установ в чи входять у структуру місцевих історико-культурних товариств, закладів освіти і не зареєстровані як самостійні суб'єкти господарської діяльності. Наприклад, у структуру Львівської національної галереї мистецтв ім. Бориса Возницького, як було зазначено входить 18 музеїв. Певне уявлення, про масштаби функціонування музейних закладів на ринку екскурсійних послуг дає інфографіка, наведена на рисунку 2.11. Інформація наведена за даними 2017 року, після якого збір інформації за цим сегментом туристичного ринку було припинено.

Рис. 2.11 - Основні показники діяльності музеїв у Львівській області [23]

Сьогодні ж, незважаючи на кризу галузі, спричинену коронавірусом та російським вторгненням кількість музеїв у Львові та області продовжує зростати. Зокрема, з'явився новий тип музеїв – інтерактивні, а також музеї модернізму, науки; скульптурні парки, мистецькі галереї тощо.

Попит на ринку екскурсійних послуг формують як внутрішні (громадяни України) та і зовнішні (іноземні) туристи та екскурсанти (рис. 2.12). На жаль, Державна служба статистики України поки що не публікує офіційної статистичної інформації про динаміку туристичного потоку після 2020 р. Водночас, аналіз даних до цього періоду свідчить про те, що з 2016 року мала місце стійка тенденція скорочення чисельності екскурсантів та внутрішніх туристів, які скористалися послугами регіональних суб'єктів туристичної діяльності. У 2019 р. загальний потік таких туристів у регіоні зменшився відносно 2016 р. майже на 25%, у тому числі потік внутрішніх туристів - на 16,5%. а потік екскурсантів – у 4,5 рази.

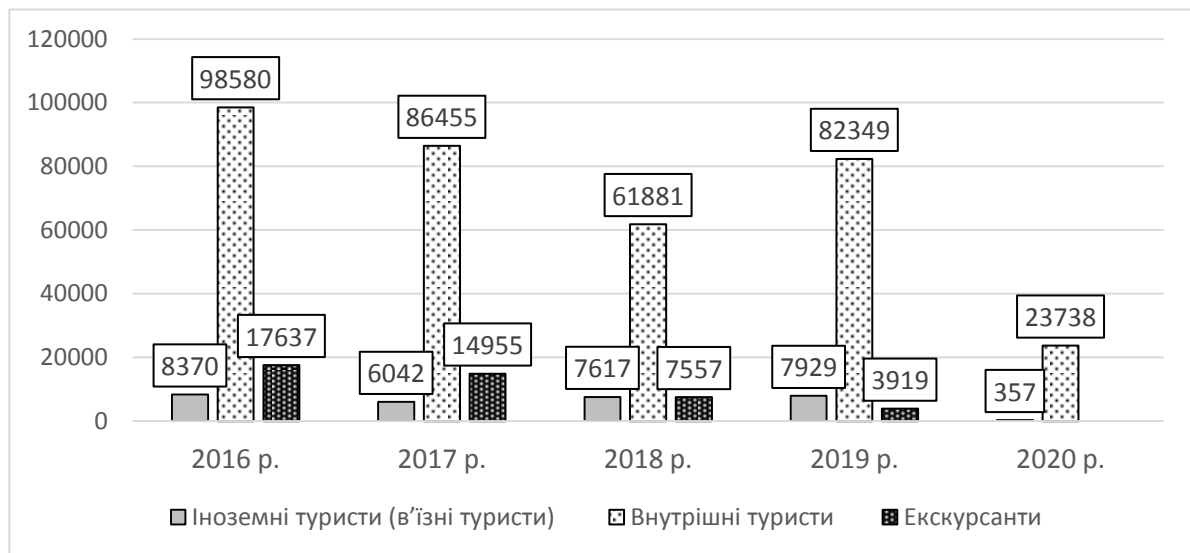

Рис. 2.12 - Динаміка кількості туристів та екскурсантів, яким були надані послуги туроператорами та турагентами у Львівській області

Значною мірою це було пов'язано зі зростанням попиту населення на виїзні екскурсійні та відпочинкові тури до країн Європейського Союзу, Туреччини, Єгипту після відміни візового режиму і рамках реалізації Угоди про асоціацію з ЄС та укладання Україною інших міждержавних угод щодо лібералізації міграційного руху населення. Також, причиною скорочення потоку екскурсантів стало ще й збільшення попиту на комплексні туристичні продукти, пропоновані туроператорами, у які в тому числі включають екскурсійні послуги.

У 2020 році головним чинником різкого скорочення туристичного потоку стала світова пандемія коронавірусу та запровадження жорстких карантинних обмежень (заборона або значні обмеження пасажирських перевезень, відвідування туристичних об'єктів, готелів та ресторанів). Відносно попереднього 2019 р. внутрішній туристичний потік у регіоні скоротився у 3,5 рази, а потік іноземних туристів – в 11 разів.

Після послаблення карантинних обмежень у 2021 р. туристичні подорожі, в тому числі з екскурсійною метою, почали відновлюватися. Робити висновки про це можна на основі даних про кількість відвідувань туристами Центрів туристичної інформації. Зокрема у Львові такі центри у 2021р. відвідали 29,2 тис. осіб, що у 2,5 рази менше ніж у 2019 р., але на 81,4% більше ніж у 2020 р.

Відвідувачами центрів зазвичай є індивідуальні туристи, які подорожують самостійно чи сім'ями і потребують інформації про визначні місця для планування екскурсій (туристичні карти, путівники, рекламні проспекти тощо). Щоправда звертаються сюди і екскурсійні групи супроводжувані гідями, за туристичними картами і путівниками, щоб пізніше мати змогу ще раз повернутися до окремих туристичних локацій, які вони побачили під час екскурсій.

Рис. 2.13 - Відвідуваність Центрів туристичної інформації у місті Львові [43]

Про поживлення туристичного потоку яскраво свідчать й такі показники як динаміка туристичного збору, сплаченого закладами розміщення (зріс із 4974 тис. грн. у 2020 р. до 11335 тис. грн у 2021р.), а також надходжень до бюджету міста Львова від галузі туризму (зросли зі 168 до 245 млн.грн).

Насправді реальний туристичний потік у Львівській області, в тому числі й іноземців набагато більший, ніж подає офіційна статистика, оскільки велика кількість подорожуючих не користується послугами туристичних компаній, а здійснюють мандрівки самостійно і проживають не у готелях, а у незареєстрованих суб'єктів, які розміщують оголошення про найм житла на різноманітних інтернет ресурсах (наприклад, Booking, OLX). Іноземні туристи ж користуються послугами не українських, а своїх національних туроператорів.

За даними різних інформаційних джерел лише Львів до початку російського вторгнення щороку відвідували більше мільйона туристів. Винятком стали лише «карантинний» 2020 р., коли загальний туристичний потік становив близько 750 тис. осіб (рис. 2.14), а частка іноземців склала лише 33%. В інші роки вона перевищувала 60%.

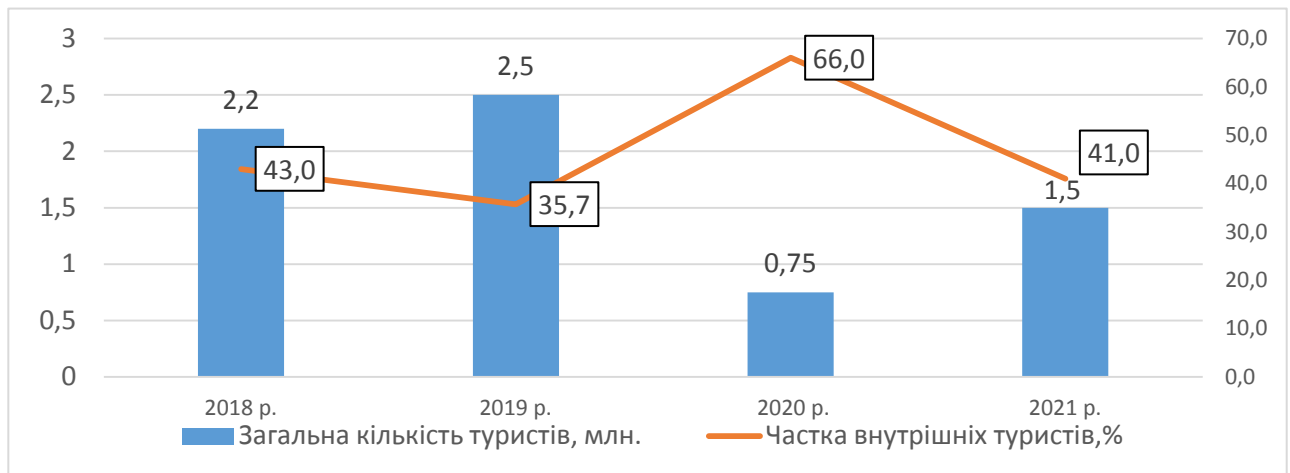

Рис. 2.14 - Динаміка кількості туристів у м. Львові

Характеризуючи структуру туристичного потоку гостей міста та області за країнами походження, необхідно відзначити, що серед інших країн найбільшу частку впродовж останніх років традиційно займають туристи з Польщі, Туреччини, Німеччини та США (табл. 2.4). У 2021 р. у топ-5 іноземних відвідувачів з часткою 5,0% увійшли туристи із Саудівської Аравії та інших країн Аравійського півострова, завдяки запуску авіасполучення.

Таблиця 2.4.- Топ-5 країн за кількістю подорожей туристів до м. Львова у 2018-2021 рр., %*

Країна прибуття	2018 р.	2019 р.	2020 р.	2021 р.	Середня	Відхилення (+;-)
Польща	16,6	18,3	7,0	14,0	15,6	-2,6
Туреччина	5,8	6,2	6,0	15,0	8,0	+7,9
Білорусь	7,1	6,6	1,0	2,0	5,2	-5,1
Німеччина	4,0	5,4	2,0	6,0	4,7	+2,0
США	3,0	2,5	2,0	10,0	4,2	+7,0

Примітно, що іноземні туристи здебільшого подорожують саме з екскурсійною метою, їх цікавить історична та культурна спадщина нашого регіону. Тому перше, що відвідують іноземці у Львові – це музеї, адже це зберігачі культурного надбання, яке може показати місто і країну, зокрема. Українцям це не дуже цікаво, оскільки вони перебувають у цьому ж

культурному середовищі [38]. Інтерес саме польських туристів до Львова продиктований спільною історією і тривалим перебуванням міста та області у складі цієї країни, що залишило свій слід в архітектурі, культурі, мистецтві, побуті.

Російське вторгнення у лютому 2022 року мало вкрай негативний вплив на розвиток туризму і його екскурсійної складової. За перше півріччя 2022 р. туристичний потік скоротився до 30-40% рівня 2021р. Істотно змінився і портрет туриста. Через війну туристами стали журналісти, волонтери, представники міжнародних організацій, а також внутрішньо переміщені особи. Якщо до війни 70-80% туристів відвідували місто з метою відпочинку і розваг, то станом на 2023 рік цей показник склав лише 34,6%.

Формат подорожей також зазнав відчутних змін, якщо у 2018 р. екскурсії у супроводі гіда замовляли 23,6% туристів, то у 2023 р. – лише 16,6%, а серед іноземців – взагалі 8,5% (рис. 2.15). Тобто, туристи все ж віддають перевагу пішим прогулянкам містом.

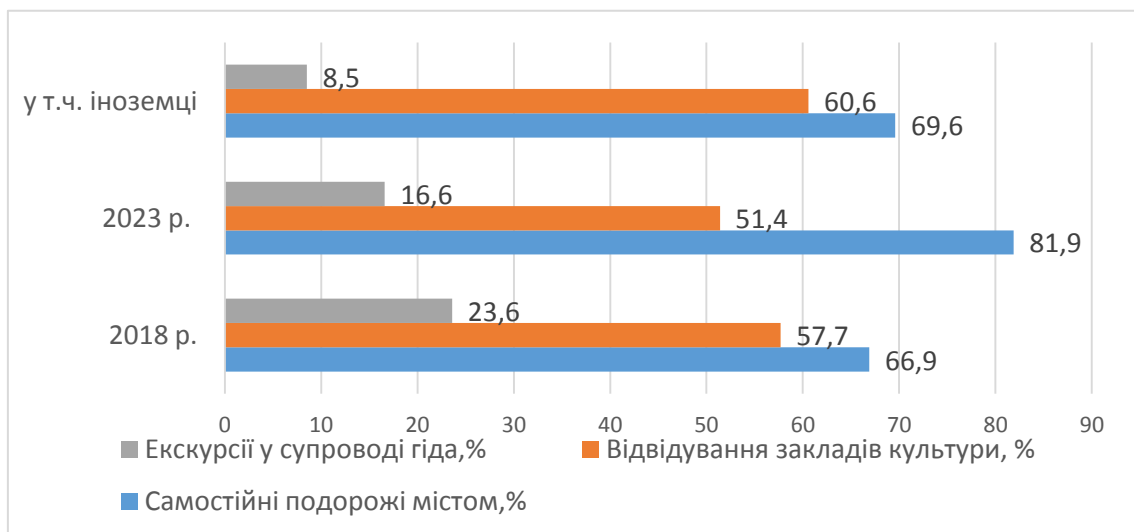

Рис. 2.15 - Порівняння окремих показників відвідування м. Львова туристами у 2018 та 2023 роках.

В умовах війни значно змінилася специфіка відпочинку внутрішніх туристів. Передусім, через неможливість подорожей в інші країни чи регіони значно зросла зацікавленість туристичними дестинаціями Львівщини саме місцевих мешканців. За твердженням фахівців туристичного ринку, екскурсії

обласним центром замовляють переважно самі львів'яни, однак є також туристи з Києва, Харкова, Одеси, які приїжджають до міста, щоб відволіктися від війни, або зупиняються тут по дорозі до місць відпочинку. Частка внутрішньо переміщених осіб у складі туристичних груп складає близько 20% [38].

Більше про Львів та область прагнуть дізнатися волонтери та журналісти, які тут проживають і працюють вже тривалий час. Однак, вони переважно зацікавлені у безкоштовних послугах, зокрема екскурсіями парками, музеями. Має місце й низка випадків, коли іноземці приїжджають у місто або замовляють онлайн екскурсії лише для того, щоб фінансово підтримати місцевих гідів.

Якщо проаналізувати зайнятість у сфері туристичної і, зокрема, екскурсійної діяльності, можна побачити тенденцію, відповідну динаміці кількості суб'єктів господарювання (табл. 2.5).

Таблиця 2.5 - Чисельність зайнятих працівників у сфері надання туристичних (в т.ч. екскурсійних) послуг у Львівській області

Показник	2019 р.	2020 р.	2021 р.	2021 р. в % до 2019 р.
Туристичні оператори				
Підприємства	к/с	к/с	395	-
ФОП	11	9	10	90,9
Туристичні агенції				
Підприємства	370	275	252	68,1
ФОП	732	576	665	90,8
Надавачі інших послуг з бронювання та супроводу туристів (в т.ч. екскурсійні бюро)				
Підприємства	к/с	к/с	143	-
ФОП	205	159	132	64,4

Як бачимо, відбулося загальне скорочення зайнятих наданням послуг у суб'єктів туристичної діяльності, що є очевидною реакцією на зміну ринкової кон'юнктури, але й свідчить про втрату кадрового потенціалу галузі. Насамперед слід відзначити процес зменшення чисельності персоналу у туристичних агенціях, що функціонують у статусі юридичної особи і збільшення його у фізичних осіб-підприємців. Загальне зростання у 2021р., коли туризм у регіоні почав відновлюватися після карантину склало 15,5%. Тобто, ФОП-и сьогодні є більш гнучкими на регіональному ринку туристичних послуг і активніше просувають клієнтам продукти, пов'язані із локальними туристичними

дестинаціями. До того ж вони готові працювати із невеликими групами туристів чи за індивідуальним екскурсійним обслуговуванням. Водночас, значно зменшилася кількість зайнятих у ФОП серед надавачів інших послуг із бронювання та супроводу туристів, однак це тісно корелює із скорочення чисельності суб'єктів господарювання.

Про високий рівень активності приватних підприємців серед турагентів на регіональному ринку екскурсійних послуг свідчить і динаміка обсягів їх реалізації (табл. 2.6). Як видно з даних таблиці, обсяг цих послуг у вартісному вираженні продемонстрував найменші темпи скорочення у кризовий 2020 р., а вже у наступному 2021 р. на 34,0 перевищив докарантинний рівень. При цьому реалізація послуг підприємствами у звітному році залишився практично на рівні 2019 р.

Таблиця 2.6 - Вартість реалізованих послуг суб'єктами господарювання у сфері надання туристичних (в т.ч. екскурсійних) послуг у Львівській області, тис. грн

Показник	2019 р.	2020 р.	2021 р.	2021 р. в % до 2019 р.
Туристичні оператори				
Підприємства	к/с	к/с	208022,6	-
ФОП	3709,8	1410,0	2099,6	56,6
Туристичні агенції				
Підприємства	244792,7	53319,7	247885,1	101,3
ФОП	181088,3	119296,3	242640,7	134,0
Надавачі інших послуг з бронювання та супроводу туристів (в т.ч. екскурсійні бюро)				
Підприємства	к/с	к/с	239486,6	-
ФОП	75369,5	39138,9	73726,5	97,8

Водночас, обсяг послуг ФОП серед туроператорів зменшився впродовж останніх трьох років на 43,4%. Незначно (на 2,2%) скоротився також обсяг послуг, наданих підприємцями у сфері супроводу туристів.

Аналіз інформації з різних джерел свідчить про те, що у 2022 року відбулося значне скорочення масштабів діяльності суб'єктів туристичного обслуговування, але 2023 рік стає роком поступового відновлення галузі і збільшення попиту на екскурсії як природними, так і історико-культурними пам'ятками Львівської області.

2.4. Вплив туристичної діяльності на стан охорони навколишнього середовища

Туристична діяльність, як і інші види економічної діяльності, спрямована на використання природних ресурсів і природних об'єктів та залежить від якості навколишнього природного середовища. Основними туристичними цінностями, як відомо, є різноманітність ландшафтів, чисте атмосферне повітря, незабруднена вода, розмаїття рослинного та тваринного світу. В умовах поглиблення екологічної кризи, зростання масштабів забруднення, вичерпання природних ресурсів зростає загроза інтенсифікації деструктивних процесів у навколишньому природному середовищі, які призводять до зменшення біорізноманіття та руйнування природних об'єктів.

Особливо небезпечною для окремих регіонів та й для біосфери в цілому є створення спеціалізованих великих туристичних центрів та інтенсивне використання місцевих туристичних ресурсів. Перенаселеність і перевантаження туристичної інфраструктури, що викликано концентрацією туристів в обмежених місцях, призводить до понаднормативного використання природних ресурсів, значного забруднення довкілля, зростання обсягів відходів, наслідком чого є порушення екологічної рівноваги, виникнення незворотних змін у навколишньому природному середовищі, зменшення привабливості природного об'єкта та його деградації. Однак для успішного розвитку туристичної галузі стан навколишнього природного середовища є визначальним.

Для збереження біологічного та ландшафтного різноманіття, підтримання якості навколишнього природного середовища необхідно вживати ряд взаємопов'язаних заходів (таблиця 2.7).

Вирішення екологічних проблем неможливе без екологізації всіх видів туристичної діяльності, переходу туризму, як виду природокористування, до моделі збалансованого розвитку в системі «туризм - навколишнє природне середовище». Концепція сталого розвитку пропонує чітку програму поєднання екологічних інтересів з економічним і соціальним розвитком і базується на двох

ключових поняттях: потреби розвитку й обмеження розвитку, що мають бути взаємно врівноваженими.

Таблиця 2.7 - Негативний вплив туризму на довкілля та шляхи його запобігання

Види негативного впливу туризму на навколишнє природне середовище	Шляхи попередження та ліквідації негативних екологічних наслідків
Інтенсивне використання природних ресурсів: - вирубка лісів, створення природно-соціальних об'єктів та територій; - використання великих обсягів прісних водних ресурсів; - виснаження земель у процесі виробництва сільськогосподарської продукції; - виснаження природних лікувальних ресурсів (мінеральних та термальних вод, лікувальних грязей тощо)	- встановлення лімітів використання природних ресурсів; - встановлення нормативів плати за використання природних ресурсів; - дотримання лімітів використання та нормативів плати за природні ресурси; - інтенсивне лісовідновлення; - відновлення земель; - раціональне використання природних лікувальних ресурсів
Пошкодження або знищення природних ресурсів: - пошкодження або знищення дерев, лісових культур і молодняка, витоптування лісових насаджень, механічне їх пошкодження; - збирання дикорослих лікарських рослин, грибів, ягід з механічним пошкодженням; - заготівля деревних соків; - самовільне збирання та знищення рослин, занесених до Червоної книги; - незаконне полювання та рибальство	- контроль за вирубкою лісів; - інтенсивне лісорозведення; - еколого-освітня та виховна робота з туристами; - роз'яснювальна робота з місцевим населенням; - створення природно-заповідних територій; - притягнення винних до відповідальності (адміністративний штраф, вилучення об'єкта правопорушення, відшкодування шкоди, заподіяної екологічним правопорушенням.)
Забруднення навколишнього природного середовища: - забруднення атмосферного повітря шкідливими викидами транспортних засобів; - забруднення лісів твердими відходами (консервні банки, пляшки тощо); - забруднення поверхневих вод каналізаційними стоками, побутовим сміттям, паливно-мастильними матеріалами тощо)	- обмеження візду транспортних засобів на територію природного об'єкта, курортної, лікувально-оздоровчої, рекреаційної зони; - поступовий перехід на екологічно безпечні види палива; - впровадження очисного обладнання і устаткування для утилізації забруднюючих речовин; - здійснення контролю за джерелами викидів і скидів забруднюючих речовин тощо
Деградація навколишнього природного середовища: - зменшення площ лісів; - зменшення обсягів чистої прісної води; - деградація ґрунтів; - зникнення окремих видів рослинного і тваринного світу та збільшення видів, що знаходяться на межі зникнення	- зниження лімітів використання природних ресурсів; - підвищення розмірів плати за використання природних ресурсів; - інтенсивне лісорозведення; - створення природоохоронних територій; - економічне стимулювання природоохоронних заходів

Діяльність, спрямована на охорону і збереження лісових, водних земельних ресурсів, поліпшує довгострокові перспективи розвитку туризму, а ресурсо- та енергозберігаюча діяльність, утилізація відходів служить економічним і екологічним цілям суспільства.

РОЗДІЛ 3

ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ЕКСКУРСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У КОНТЕКСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ СТРАТЕГІЇ ВІДНОВЛЕННЯ РЕГІОНАЛЬНОЇ ТУРИСТИЧНОЇ СФЕРИ

3.1. Напрями активізації підприємництва у сфері надання екскурсійних послуг в сучасних умовах

Розвиток підприємницької діяльності у сфері надання екскурсійних послуг сьогодні потребує докладання відповідних зусиль зі сторони державних, регіональних та місцевих органів влади у наступних напрямках:

- 1) Формування відповідного мотиваційного механізму активізації підприємництва у сфері туризму та рекреації на регіональному рівні;
- 2) Підготовка якісного кадрового потенціалу туристичної сфери. Лише особи, що мають відповідні професійні навички можуть стати успішними підприємцями, створювати конкурентоспроможний туристичний продукт, забезпечувати якісний екскурсійний супровід, впроваджувати інноваційні послуги та технології їх надання, що дозволить привабити екскурсантів;
- 3) Створення комплексного іміджу Львівської області як туристичної дестинації, популяризація маловідомих об'єктів, брендинг територій зі значним екскурсійним потенціалом;
- 4) Удосконалення нормативно-правової бази, організаційного та інформаційного забезпечення надання екскурсійних послуг у регіоні;
- 5) Налагодження державно-приватного партнерства у сфері розвитку нових видів екскурсійних послуг, поліпшення використання туристичного потенціалу окремих територій, інвестування відновлення історико-культурних пам'яток та створення туристичної інфраструктури;
- 6) Сприяння кооперації між підприємцями для створення комплексних екскурсійних маршрутів;

Пандемія коронавірусу та загрози, спричинені російським вторгненням призвели до різкого скорочення попиту на екскурсійні та інші послуги, що змусило багатьох турагентів та гідів змінити профіль діяльності. Тому потрібні

відповідні економічні важелі для зміни негативної динаміки розвитку галузі, зокрема фінансова та грантова підтримка розвитку нових напрямів туризму та екскурсійної діяльності. Однак цей напрям потрібно реалізовувати паралельно із заходами, спрямованими на збільшення туристичних потоків, в тому й числі за рахунок повернення до Львова іноземних туристів.

Проблемою України загалом і Львівської області зокрема є відсутня системна державна підтримка розвитку суб'єктів туристичної сфери, значний рівень тінізації їхньої діяльності, нецільове використання коштів від туристичного збору на місцях, незадовільний стан багатьох туристичних об'єктів, незадовільне інституційне забезпечення туризму та екскурсійної діяльності [21, с. 571]. Водночас, досвід багатьох зарубіжних країн, застосований ними під час пандемії Covid-19 засвідчує, що за рахунок прямих та непрямих економічних важелів та механізмів державної підтримки можна досить швидко стабілізувати ситуацію і забезпечити ефективну підприємницьку діяльність у сфері туризму. Цей досвід, на нашу думку, може бути успішно адаптований до українських реалій в умовах війни. На рис. 3.1 наведені фінансові інструменти, які дозволять подолати кризу туристично-екскурсійного бізнесу в країні та окремих регіонах.

Рис. 3.1. Фінансові важелі підтримки розвитку туристичного бізнесу в сучасних умовах

Передусім важливими є безвідсоткові кредити на підтримку суб'єктів малого бізнесу та фізичних осіб-підприємців, які прагнуть займатися туроператорською та турагентською діяльністю, реалізовувати нові проєкти. Оскільки в умовах війни бюджетне фінансування за цим напрямом є проблематичним, важливо посилити зусилля місцевих громад щодо виявлення внутрішніх резервів фінансування туристичної сфери та забезпечити цільове використання коштів земельного туристичного збору.

Однак, все ж важливо виділяти кошти на реалізацію грантових інноваційних проєктів та стартапів у сфері розробки нових екскурсійних маршрутів чи напрямків туризму на регіональному рівні. Доцільно, зокрема, використати механізм ваучерної підтримки окремих видів екскурсійної діяльності, який застосовувався для релокованого бізнесу. Важливо також залучати кошти міжнародних донорських організацій, таких як Фонд «Східна Європа», Європейський банк реконструкції та розвитку, Міжнародний Вишеградський фонд, Фонд ERSTE, Європейський інвестиційний фонд та ін.

Зважаючи на дефіцит бюджетного фінансування у найближчі роки доцільно звернути увагу на державно-приватне партнерство та діяльність недержавних структур туризму, які також стимулюють розвиток туризму. Особливо, це стосується проєктів щодо реконструкції та відновлення об'єктів екскурсійної діяльності. Найбільш оптимальною формою розвитку державно-приватного партнерства (ДПП) у туристичній сфері є договір концесії, яка користується популярністю як в Україні, так і за кордоном [16]. Проте, в Україні історико-архітектурні комплекси не входять у перелік об'єктів концесії, що призводить до їхнього занепаду чи знищення. До того ж через значні законодавчі прогалини залучення приватного інвестиційного капіталу до реставраційних робіт стає неможливим. Водночас, як проказує досвід зарубіжних країн, саме через механізм концесії можна ефективно відновлювати історико-архітектурні пам'ятки і залучати їх до активної підприємницької діяльності. Проте, необхідно лише чітко законодавчо визначити умови передачі екскурсійного об'єкта у концесію та забезпечити їх неухильне виконання. Серед таких вимог, цільове

використання об'єкта концесії на 70-80% з туристичною (культурною) метою та обов'язкова доступність пам'яток національного значення для відвідувачів.

Досвід зарубіжних країн демонструє нам основні напрямки участі держави в інвестиційному процесі, націлені на розвиток туристичної сфери, серед яких зниження ціни інвестицій в туристичні проекти, що відшкодування урядом процентних ставок за кредитами, продаж, оренду землі або інфраструктури за ціною нижче ринкової, податкові пільги, захист від подвійного оподаткування, зниження мита, прямі субсидії або надання гарантій на інвестиції з метою залучення іноземних інвесторів [16].

Непрямі інструменти підтримки підприємництва у сфері надання екскурсійних послуг передусім спрямовані на створення сприятливого середовища для діяльності підприємців та популяризації відповідних екскурсійних дестинацій для приваблення потенційних туристів. У цьому контексті вкрай важливим кроком є маркетинг таких дестинацій та екскурсійних маршрутів, що базується на глибокому розумінні потреб своєї аудиторії та вмінні залучати їх унікальними та цікавими пропозиціями. Його складові наведені на рис. 3.2

Рис. 3.2 – Складові маркетингу екскурсійних дестинацій та маршрутів як чинника розвитку підприємництва у сфері надання екскурсійних послуг

Попри привабливість Львівщини, як туристичної дестинації, її комплексний імідж, що базується на повноцінному використанні туристичного потенціалу усього регіону, поки що знаходиться в зародковому стані. При цьому успішний досвід застосування брендингу для активізації підприємництва в області мають окремі міста: Львів, Дрогобич, Борислав, Червоноград, Моршин, Славське. При в регіоні залишається ще чимало локацій, які доцільно розвивати як частину цілісного регіонального продукту [40]. Станом на сьогодні розроблено логотип і слоган Львівщини як регіону. Однак повноцінний детальний бренд-бук регіону, на зразок міста Львова поки що відсутній, як і системний процес просування бренду, що базується на єдиній системі цінностей. Також, немає органічного поєднання бренду Львівщини із брендами окремих міст, що не дає змоги популяризувати саме комплексні туристичні маршрути.

Тому вкрай важливо спонукати місцеві громади та підприємців популяризувати свої продукти не лише під місцевими брендами, але й під брендом «Львівщина», який представлений на рисунку 3.3.

Рис. 3.3 – Бренд Львівщини, як туристичної дестинації

Це полегшить ідентифікацію виробника цих продуктів (надавача послуг) і сприятиме швидшому просуванню їх на ринок.

На наш погляд, поряд із брендингом окремих регіонів чи міст, як туристичних дестинацій, доцільним є брендинг і окремих туристичних маршрутів. Сьогодні найбільш упізнаваним брендом Львівської області є маршрут «Золота підкова Львівщини». Однак він потребує розробки власного логотипу, слогану, а також доповнення низкою додаткових продуктів (послуг).

Сьогодні туристичним операторам, турагентам, а також окремим екскурсоводам, які працюють як фізичні особи-підприємці, доцільно створювати і пропонувати нові туристичні продукти, які б могли зацікавити як внутрішніх, так і іноземних туристів, а згодом можливо і формувати окремі екскурсійні бренди.

У межах міста Львова та Львівської області такими новими екскурсійними продуктами можуть маршрути:

- «Містична Львівщина»;
- «Львів архітектурний»;
- «Пам'ятки сакрального мистецтва Львівщини»;
- «Мистецька Львівщина» (або «Сучасне мистецтво Львівщини»)
- «Львівщина патріотична» або («Слідами українських героїв»)

Ресурси Львівської області цілком дозволяють реалізувати проєкти у зазначених напрямках і можуть скласти основу для створення оригінального туристичного продукту. Найбільш нереалізованим на теренах області, на наш погляд, є потенціал містичного туризму, який розглядається як вид подорожей до місць аномалій з метою отримання гострих відчуттів та непересічних вражень [40]. Цей вид туризму досить популярний у Європі та світі, а тому може стати важливим чинником приваблення іноземних туристів.

За змістовним наповненням такі подорожі можна поділити на два напрями:

- 1) екскурсії місцями, де «мешкають» надприродні істоти, зокрема привиди;
- 2) екскурсії до «місць сили» - місць природних аномалій, які випромінюють певну енергетику, пов'язані із давніми обрядами і віруваннями.

До найбільш відомих містичних об'єктів Львівщини слід віднести: Підгорецький замок (легенда про привид «Білої пані»), Олеський замок (легенди про привиди монаха-капуцина, Марціани Данилович та Адама Жолкевського), Золочівський замок; Чортів камінь у с. Підкамінь Золочівського району (місце сили, де проявляються різні геоаномалії).

У містичний екскурсійний маршрут містом Львовом також можна включити, чимало локацій, пов'язаних із моторошними міськими легендами, місцями появи привидів, страт і тортур. Їх ілюструє рисунок 3.4.

	Личаківське кладовище – місце появи привидів (жінка у чорному, закоханої пари Артура Гротгера та Ванди Монне)	Світовидне поле і гора Баба Род - сакральне місце давніх слов'ян (капище бога Світовида), місце цілющої сили	
	Аптека-музей «Під чорним орлом» - імпровізована кімната алхіміка	Лиса гора – місце відьомських шабашів	
	Підземелля Львова (костелу отців Єзуїтів Домініканського монастиря, Церкви Преображення Господнього – місця містичних легенд)	Цитадель – місце дохристиянського капища, поховань німецького концтабору «Шталаг-328»	
	Львівська ратуша – місце появи привидів, легенда про «чорну труну»	Залізничний вокзал – легенда про потяг-привид	
	Чортова скеля у Винниках – містична легенда щодо виникнення, місце поганського замку, місце шабашу відьом, статус оберега	Гора страт (Львівська Голгофа) – місце страт злочинців, гайдамацьких ватажків, польських патріотів	

Рис. 3.4. – Локації екскурсійного маршруту «Містичний Львів»

Містичний потенціал Львівщини потрібно розвивати, підкреслювати в новому бренді. За допомогою сучасних мультимедійних технологій таким екскурсіям можна надати якісно нового змісту, забезпечити wow-ефект, організовуючи їх за принципом пригодницького квесту або використовуючи технологію міфодизайну. Місцевим підприємцям у сфері надання туристичних та екскурсійних послуг доцільно вивчити передовий зарубіжний досвід

організації «містичних турів», популяризувати їх як в Україні, так і закордоном шляхом рекламування у ЗМІ, соціальних мережах та за участю відомих блогерів.

Для поціновувачів мистецтва доцільно розвивати екскурсійні маршрути вираженого архітектурно-культурного спрямування. Багато будівель Львова та області прикрашені незвичайними барельєфами, скульптурами та іншими мистецькими творами. Це дозволяє формувати тематичні екскурсії вузького спрямування. Наприклад, робочими назвами таких екскурсій можуть бути: «Барельєфи Львова», «Флора» і «фауна» міських фасадів»; «Вуличний стріт-арт Львова – мурали та мозаїка», «Унікальні балкони Львова», «Химерний Львів», «Львів античний», «Львів –місто святих» та ін.

Популярним мистецькими екскурсійними напрямками можуть скати «Сакральна дерев'яна архітектура Львівщини», «Таємниці живопису храмів Львівщини», «Вітражі храмів Львова». Досить перспективним видом туризму Львівщини може стати так званий «освітній туризм». Адже у Львові налічується більше десятка закладів вищої освіти, частина з яких мають давню історію і розміщуються у будівлях з неперевершеними архітектурними композиціями. Це передусім, головний корпус ЛНУ ім. Івана Франка, головний корпус НУ «Львівська політехніка», землевпорядний корпус Львівського національного університету природокористування, хімічний корпус Львівського національного університету ім. Данила Галицького, Будинок вчених та ін.

Тури напряму «Львів патріотичний» (або «Слідами українських героїв») потрібно передусім орієнтувати на школярів та внутрішньо переміщених осіб, для того, щоб розповісти їм правдиву історію України та розвінчати міфи російської та радянської пропаганди. Екскурсійними об'єктами можуть стати музеї-садиби Степана Бандери (м. Стрий). Євгена Коновальця (с. Зашків), Слави Стецько (с.Юшківці), музей Степана Бандери у м. Дубляни, меморіал воїнам Української Галицької Армії на Личаківському цвинтарі, поховання сучасних героїв на Марсовому полі. Для того, щоб підкреслити зміст національно-визвольної боротьби проти радянського терору та розкрити історичну правду у

цей маршрут доцільно включити екскурсії музеями «Територія терору» та «Тюрма на Лонцького».

Підвищенню ефективності підприємництва у сфері організації екскурсійної діяльності на нашу думку, сприятиме кластерний підхід. Він означає групування подій, об'єктів або локацій за спільними ознаками чи темами для створення цілісного туристичного продукту. Це може бути використано для розвитку цікавих маршрутів або програм екскурсій, об'єднуючи схожі за історією, культурою чи природою об'єкти в одну подорож. Наприклад, створення тематичних маршрутів за архітектурою, кулінарією чи історією певного району чи міста. Такий підхід дозволяє збільшити привабливість екскурсійних маршрутів, оскільки він дозволяє екскурсантам отримати більше знань і вражень, охоплюючи кілька об'єктів або місць зі спільними темами чи контекстом. Це може сприяти покращенню якості екскурсійних послуг і задоволенню потреб різних категорій туристів.

На рисунку 3.5 наведені основні компоненти регіонального екскурсійного кластера

Рис. 3.5. – Структура регіонального екскурсійного кластера

Відзначимо, що в сучасних умовах вимушеного спаду туристичної активності та попиту на екскурсії, суб'єктам туристичного бізнесу потрібно не лише змінити концепцію і стратегію своєї діяльності. Час вимушеного «простою» необхідно використати на підвищення власної конкурентоспроможності та кваліфікації персоналу у напрямках: вивчення іноземних мов, цифрових інструментів, соціального та фандрайзингового маркетингу, європейського досвіду розвитку туризму [33, с.]. Також необхідно налагоджувати зв'язки зі стейкхолдерами; удосконалювати діяльність наявних і створювати нові кластери, розробляти грантові заявки і бізнес-плани для участі у грантових та інших програмах, що фінансуються міжнародними донорами та інвесторами. Вкрай важливим кроком є забезпечення взаємодії з громадськими організаціями, освітніми закладами і представниками державних органів влади чи місцевими громадами. Зокрема, на базі освітніх закладів чи громадських організацій можуть організовуватися курси підвищення кваліфікації підприємців у сфері туризму(за допомогою грантових коштів), надаватися консалтингова допомога у створенні проєктних пропозицій щодо відновлення туристичних локацій громад.

3.2. Шляхи поліпшення процесу організації та якості надання туристичних послуг у Львівській області

Перспективи розвитку екскурсійної діяльності у Львівській області значною мірою пов'язані із удосконаленням її організаційних засад, а також поліпшення якості обслуговування. Сьогодні туристична сфера регіону поступово відновлюється, про що свідчить динаміка туристичного збору. На фоні війни зростає також обізнаність іноземців про Україну та інтерес до нашої держави, її історії та культури. Тому у сучасному українському контексті, сьогодні важливо напрацьовувати нові рішення та розвивати напрями, щоб бути

готовими до якісного надання послуг в умовах стрімкого відновлення туристичних потоків після завершення воєнного стану.

Окрім того, при організації екскурсійної діяльності потрібно враховувати, що сучасний контингент туристів змінився. Так, іноземних туристів у Львові змінили волонтери, журналісти, дипломати – більшість з яких відвідали місто вперше. Також у місті багато внутрішньо переміщених осіб; гостей з Києва, Запоріжжя, Харкова, Одеси; військових, які проходять реабілітацію після поранень. В умовах обмежених можливостей виїзного туризму більше почали цікавитися туристичними пам'ятками регіону і місцеві мешканці. За даними міського управління туризму 90% туристів у Львові – це українці, які не планують відпочинок заздалегідь [19]. Причому екскурсії замовляють переважно мешканці Львова. Частка внутрішньопереміщених осіб у складі екскурсійних груп складає близько 20% [38]. Все це спонукає працівників турагенцій, туристично-інформаційних центрів та гідів дещо змінювати принципи організації своєї роботи.

Щодо іноземних громадян, то вони активно цікавляться історичною та культурною спадщиною нашої країни, відкривають для себе багато нового. Оскільки серед іноземців є багато журналістів, у ході екскурсій їм важливо продемонструвати Львівщину, як частину західноєвропейської цивілізації і культури і намагатися пояснити, що причини сучасної війни мають глибинну історію. Особлива просвітницька робота в ході екскурсій потрібна у групах, до складу яких входять внутрішньо переміщені особи зі сходу України. Їм важливо у новому, не заангажованому російською пропагандою світлі показати відомих вихідців із Західної України, особливо лідерів національно-визвольної боротьби; розкрити причини і сутність визвольного руху; показати справжню сутність комуністичного режиму, його жорстокість; по новому оцінити роль УГА, УПА, дивізії «Галичина» та інших збройних формувань у становленні сучасної незалежної України.

Туристичні оператори та туристичні агенти повинні включати екскурсійні маршрути Львовом у програми туристичних турів Європою. Адже після

припинення авіасполучення Львів став туристичним хабом для тих громадян, які прагнуть поїхати за кордон на відпочинок, для ділових зустрічей, з паломницькою чи екскурсійною метою. Час очікування транспорту для пересадки (потяг або автобус) можна успішно зайняти цікавою екскурсією містом.

До промокампанії Львівської області вкрай важливо залучати відомих тревел-блогерів, і не лише українських, але й зарубіжних, оскільки вони є лідерами думок серед молоді, яка готова подорожувати не зважаючи на загрози, пов'язані із воєнним станом у нашій державі.

Одним із шляхів поліпшення надання екскурсійних послуг є реалізація концепції «сталого туризму». Адже екскурсії, які складаються з великих туристичних груп більшою чи меншою мірою призводять до забруднення довкілля, виснаження природних ресурсів, втрати культурної ідентичності громад. Для мінімізації цих наслідків і потрібно організовувати туризм з дотриманням принципів сталого розвитку. Цей підхід передбачає збереження та підтримку екологічної, соціальної та економічної стійкості на природному та культурному рівнях. збереження природних ресурсів, підтримку місцевих спільнот та розвиток туризму таким чином, щоб він приносив користь усім сторонам, у тому числі і природі та місцевим жителям. Сталий туризм уже давно став світовим трендом і його передові практики доцільно впроваджувати на теренах Львівщини, де є всі необхідні для цього умови. Цей вид туризму базується на низці принципів, які формують його модель (рис. 3.6).

Рис. 3.6 – Модель сталого туризму

У контексті реалізації концепції сталого туризму у Львові та області необхідно розвивати міську культуру відпочинку, зокрема збільшувати зелені і квіткові зони, використовувати електротранспорт для екскурсійних маршрутів, акцентувати увагу на збереженні культурної спадщини туристичних дестинацій та ідентичності їхніх мешканців. У цьому контексті вкрай важливим є використання інструменту реєстрації географічних зазначень для окремих туристичних продуктів. Таким, зокрема можуть бути «Львівське пиво», «Гаварецька кераміка», «Яворівська іграшка», «Яворівський пиріг», «Дрогобицький солоний торт» та інші. Зареєструвавши відповідний географічний бренд можна популяризувати екскурсійні маршрути місцями, де використовуються унікальні автентичні технології виробництва відповідних товарів. Важливою також є промоція екотуризму та сільського зеленого туризму, зокрема такі напрями як бьордвотчінг, споживання екопродуктів, екскурсії національними парками та гірськими масивами тощо. Зміст основних складових сталого туризму та екскурсійної діяльності у Львівській області ілюструє таблиця 3.1

Таблиця 3.1 – Складові розвитку сталого туризму та екскурсійної діяльності у Львівській області

Екологічна складова	Соціальна складова	Економічна складова
• охорона природної спадщини, збільшення кількості пам'яток під охороною держави • ефективне управління природними ресурсами аналізованого регіону, створення нових природних локацій для екскурсій • використання екологічного транспорту під час екскурсій • промоція екотуризму та сільського зеленого туризму, включення технологій виробництва екологічно чистих продуктів у програми екскурсій	• позитивний вплив на місцеві громади • популяризація та збереження культурної спадщини окремих регіонів • доступність екскурсійних об'єктів для різних категорій туристів; • формування міської культури відпочинку	• збільшення надходження до бюджету від туризму та екскурсійної діяльності • забезпечення гідної роботи, доходів та можливостей кар'єрного росту для осіб, зайнятих у сфері надання екскурсійних послуг; • підтримка місцевих підприємців, які готові співпрацювати з туристичними компаніями та агентами • конкурентоспроможність надавачів екскурсійних послуг, за рахунок їх професіоналізму; • довгостроковість надання туристично-екскурсійних послуг, іміджева історія, що забезпечуватиме збільшення туристичного потоку.

Важливим елементом сталого туризму може бути пропагування екологічно чистого автотранспорту під час організації екскурсій. Такими можуть бути електромобілі в оренду при сімейних подорожах окремими регіональними маршрутами, екскурсійні трамваї чи тролейбуси для міських екскурсій, електрокари під час екскурсій національними парками та ін. Цікавими є пропозиції щодо популяризації екскурсійних об'єктів окремими стартап компаніями. Зокрема компанія Go To-U, що надає послуги бронювання зарядних станцій через мобільний додаток, пропонує розміщувати такі станції біля найбільш атракційних екскурсійних об'єктів Львівщини. Час, необхідний на зарядку електромобілів, їхні власники можуть успішно використати для того щоб ознайомитися із місцевими туристичними пам'ятками. При цьому можуть бути застосовані відповідні програми лояльності до клієнта.

На наш погляд, у контексті організації екскурсійної діяльності у Львові необхідно вдосконалити послуги, що надаються у рамках проєктів «Чудо поїзд» та «Чудо бус». Наслідуючи досвід провідних європейських країн, доцільно

сформувані на обслуговуваних ними маршрутах зупинок, де б туристи змогли за бажання вийти для більш детального ознайомлення із туристичним об'єктом, фотографування та отримання інших послуг і при цьому зберегли можливість подальшої подорожі маршрутом наступним транспортом. Ефективним інструментом контролю за рухом таких туристів могла б стати CityCard або окремих електронний квиток для маршруту.

На наш погляд доцільним є удосконалення самої CityCard. Її доцільно зробити універсальним квитком для доступу на усі екскурсійні об'єкти і маршрути не лише у контексті безкоштовного чи зниженого за вартістю доступу до окремих із них, але й з можливістю оплати. При цьому карта повинна мати опцію поповнення поточного рахунку.

Вкрай важливим при організації екскурсій Львівською областю є використання технології міфодизайну. Особливо вона актуальна для нових чи певних тематичних маршрутів.

Міфодизайн в екскурсійному туризмі означає створення екскурсійних маршрутів, які базуються на міфах, легендах, або фольклорі конкретної місцевості. Це використання міфологічних або легендарних аспектів для підсилення привабливості туристичних маршрутів та подорожей. Міфи та легенди можуть бути використані для створення цікавих наративів та історій про певні місця, пам'ятки або історичні об'єкти. Вони додають кольору та емоційної глибини подорожам, залучаючи увагу туристів та створюючи запам'ятовувані враження

Такий підхід може бути особливо ефективним у місцях з багатою історією або культурою, де міфи та легенди є невід'ємною частиною місцевої спадщини. Відповідно до цього підходу екскурсоводи часто використовують місцеві легенди для розповіді про пам'ятки та місця, що відвідуються, щоб зробити подорож більш захоплюючою та цікавою для туристів. Сучасні дизайнери міфів спрямовують зусилля на виявлення тих чи інших людських потреб, проєктуючи їх задоволення через пропозицію певних товарів, послуг, ідей, тобто в умовах штучно створених реальностей [40]. У Львівській області, з її надзвичайно

багатою історією, наявне чимале підґрунтя для створення емоційних легенд, пов'язаних із містичними місцями, історіями кохання, видатними особистостями, історичними подіями тощо. Але для виробництва такого територіального туристичного продукту необхідно застосовувати інструменти соціального конструювання.

Удосконалення організації екскурсійної діяльності у регіоні потребує застосування інноваційних технологій. Інновації у екскурсійній діяльності можна умовно поділити на два основні напрями:

1) використання новітніх форм і методів (проведення інтерактивних, в т.ч. квест-екскурсій, новітніх музейних екскурсій, проведення індивідуальних екскурсій, костюмованих екскурсій, тощо);

2) використання ІТ-технологій (мультимедійні технології, віртуальні екскурсії, в т.ч. 3-D екскурсії, віртуальні музеї, каталогізація об'єктів туристичної атракції, використання роботів-екскурсоводів, QR-кодів тощо). Як уже було зазначено, віртуальні екскурсії передусім виступають елементом ефективного планування майбутньої подорожі і дають чітке розуміння того, з якими об'єктами національної культурно-історичної спадщини екскурсант має можливість ознайомитися наяву. Вивчення світового і вітчизняного досвіду створення і впровадження віртуальних екскурсій свідчить про значний потенціал даного інструменту, що дозволяє підвищувати конкурентоспроможність вітчизняного екскурсійного продукту не лише на внутрішньому, але й на світовому ринку.

Важливе значення у проведенні екскурсійної діяльності відіграють туристично-інформаційні центри. Це важливий елемент інфраструктури, оскільки велика частина туристів мандрують неорганізовано і потребують інформації. Сьогодні такі туристично-інформаційні центри потрібно створити в усіх районних центрах Львівщини, а також у місцях найбільших туристичних магнітів.

Важливим кроком у поліпшенні організації екскурсійної діяльності у регіоні є реалізація концепції доступного туризму, тобто створення умов, за яких

екскурсійні об'єкти були б доступними для осіб з обмеженими можливостями. У багатьох країнах світу туристи з різними видами інвалідності можуть без проблем відвідати парки, церкви, монастирі, музеї, святі місця, що пристосовані під потреби цієї категорії мандрівників. Усі інфраструктурні об'єкти (магазини, музеї, парки, атракціони, автозаправні станції, туалети) й інші місця обладнані спеціальними пандусами, підйомниками, ліфтами, поручнями та іншими допоміжними засобами [42]. Для нашої держави цей напрям особливо актуальний, оскільки через війну невпинно зростає кількість людей з інвалідністю і тих, хто потребує психологічної реабілітації.

Станом на сьогодні у Львові проводиться робота щодо полегшення мандрівок осіб з інвалідністю, напрацьовано декілька туристичних маршрутів, які частково адаптовані для осіб з інвалідністю по зору та для осіб та маломобільних груп населення, які пересуваються на колісному кріслі. Однак поряд із поліпшенням доступу до екскурсійних об'єктів завдяки певним будівельно-конструкторським рішенням, вкрай важливим кроком є якісна підготовка екскурсоводів та волонтерів для роботи із такою категорією туристів.

РОЗДІЛ 4

ОХОРОНА ПРАЦІ

4.1. Аналіз стану охорони праці і заходи покращення виробничої санітарії і гігієни праці

Дослідження стану охорони праці у сфері використання туристично-рекреаційних ресурсів проведене на прикладі туроператора ТОВ «Відвідай».

Охорона праці на підприємстві починається з організації управління охороною праці. У ТОВ «Відвідай» в кожному структурному підрозділі і на робочому місці створено умови праці відповідно до нормативно - правових актів, а також забезпечено додержання вимог законодавства щодо прав працівників у галузі охорони праці. Підприємство забезпечує функціонування системи управління охороною праці, для чого:

- керівник затверджує інструкції про обов'язки, права та відповідальність працівників за виконання покладених на них функцій, а також контролює їх дотримання;
- розробляє за участю сторін колективного договору і реалізує комплексні заходи для досягнення встановлених нормативів та підвищення існуючого рівня охорони праці;
- впроваджує прогресивні технології, досягнення науки і техніки, засоби механізації та автоматизації виробництва, вимоги ергономіки, позитивний досвід з охорони праці тощо;
- вживає за їх підсумками заходів щодо усунення небезпечних і шкідливих для здоров'я виробничих факторів;
- розробляє і затверджує положення, інструкції, інші нормативні акти про охорону праці, що діють у межах підприємства, та встановлюють правила виконання робіт і поведінки працівників на території підприємства, у виробничих приміщеннях, на будівельних майданчиках, робочих місцях відповідно до державних міжгалузевих і галузевих нормативно-правових актів про охорону праці, забезпечує безплатно працівників нормативно-правовими актами про охорону праці;

- здійснює постійний контроль за додержанням працівниками технологічних процесів, правил поведження з транспортом, машинами, офісним обладнанням та іншими засобами виробництва, використанням засобів колективного та індивідуального захисту, виконанням робіт відповідно до вимог з охорони праці;

- організує пропаганду безпечних методів праці та співробітництво з працівниками у галузі охорони праці;

Згідно з Законом України "Про охорону праці" у ТОВ «Відвідай» створена служба охорони праці.

Туроператор «Відвідай» організовує проведення попереднього (при прийнятті на роботу) і періодичних (протягом трудової діяльності) медичних оглядів працівників. За результатами періодичних медичних оглядів у разі потреби роботодавець забезпечує проведення відповідних оздоровчих заходів.

Медичні огляди проводяться відповідними закладами охорони здоров'я, працівники яких несуть відповідальність згідно із законодавством за відповідність медичного висновку фактичному стану здоров'я працівника.

Керівник підприємства має право в установленому законом порядку притягнути працівника, що ухиляється від обов'язкового медичного огляду, до дисциплінарної відповідальності, а також зобов'язаний відсторонити його від роботи без збереження заробітної плати.

Усі працівники при прийнятті на роботу і в процесі роботи проходять за рахунок роботодавця на підприємстві інструктаж, навчання з питань охорони праці, з надання першої медичної допомоги потерпілим від нещасних випадків і правил поведінки при виникненні аварії.

Керівник періодично один раз на три роки, проходить навчання, а також перевірку знань з питань охорони праці за участю профспілок.

Важливе значення для охорони праці на підприємстві має аналіз виробничого травматизму. Він дозволяє виявити причини виробничих травм та захворювань та найбільш точно вжити заходів щодо їх запобігання.

Дані таблиці 4.1 свідчать про те, що у ТОВ «Відвідай» за останні три

випадків виробничого травматизму не було. Але погіршення окремих санітарно-гігієнічних норм праці персоналу ринку призводять до професійних та загальних захворювань. Необхідно відзначити високі витрати по деяких статтях у 2020 р. зумовлених пандемією коронавірусу.

Таблиця 4.1 – Основні показники стану охорони праці у ТОВ «Відвідай»

Показники	2020 р.	2021 р.	2022 р.	2022 р. до 2020 р., %
Середньооблікова чисельність працюючих, осіб	36	50	45	125,0
Витрати на заходи з охорони праці, тис. грн.	125,7	108,7	152,6	121,4
в т.ч. на придбання спецодягу	28,2	25,3	15,4	54,6
на придбання миючих, дезинфікуючих засобів і медикаментів	45	21	31,4	69,8
На придбання засобів пожежогасіння	19,8	22,5	28	141,4
Ремонтні та сервісні роботи	24,1	36,2	70,1	290,9
Інші витрати	8,6	3,7	7,7	89,5
Фактично витрачено на 1 працюючого, грн.	3492	2174	3391	97,1
Кількість нещасних випадків	–	–	–	–
Кількість днів непрацездатності внаслідок травм і профзахворювань	34	54	45	132,4

Для поліпшення стану охорони праці в сучасних умовах воєнного стану у ТОВ «Відвідай» доцільно запланувати наступні заходи:

- поліпшення організації роботи персоналу з охорони праці, його навчання, в частині надання першої домедичної допомоги, поводження з мінно-вибуховими предметами, правил евакуації, користування засобами пожежогасіння
- встановлення сучасних автоматизованих системи пожежогасіння та автоматичного захисту від займання,
- приведення стану електропроводки у відповідність до сучасних норм електробезпеки і можливих аварій в електромережі;
- регулярне проведення технічного огляду транспортних засобів та обладнання робочих місць і транспортних засобів аптечками першої допомоги;
- покращення рівня забезпечення працівників засобами індивідуального захисту покращення санітарно-побутових умов у робочих кабінетах, закупівля додаткових дезинфікуючих засобів;
- своєчасна заміна на пожежних щитах вогнегасників, встановлення по два вогнегасники різних типів (пінні і порошкові).

4.2. Пожежна безпека

Для підтримання пожежної безпеки підприємство здійснює комплекс обов'язкових організаційних заходів, перелічених у "Правилах пожежної безпеки в Україні", а саме:

- визначено обов'язки посадових осіб щодо забезпечення пожежної безпеки;
- призначено відповідальних за пожежну безпеку окремих будівель, споруд, приміщень, діляниць, технологічного та інженерного устаткування, а також за утримання і експлуатацію технічних засобів протипожежного захисту;
- запроваджено відповідний протипожежний режим;
- підготовлено й затверджено загальнооб'єктову інструкцію про заходи пожежної безпеки й відповідні інструкції для всіх вибухо- та пожежонебезпечних приміщень, а також ознайомлено з тими інструкціями всіх працівників;
- складено плани (схеми) евакуації людей у разі пожежі.
- шляхи евакуації обладнано аварійним освітленням (світлові таблички з надписом „Вихід”) з двома незалежними джерелами живлення;
- затверджено порядок (систему) сповіщення людей про пожежу, ознайомлено з ним усіх працівників;
- встановлено на території, у будівлях та приміщеннях відповідні знаки пожежної безпеки, таблички з вказівкою номеру телефону та порядку виклику пожежної охорони.

Окрему увагу присвячено спеціальним заходам, що запобігають пожежам від теплового прояву електричного струму.

Відповідальним за забезпечення пожежної безпеки є керівник туристичного підприємства.

У перелік обов'язків адміністрації туристичної фірми входить:

- забезпечення своєчасного виконання протипожежних заходів;
- слідкувати за виконанням правил і норм протипожежної безпеки;
- виділення необхідних коштів на виконання протипожежних заходів, придбання засобів пожежегасіння;
- організація протипожежного інструктажу і занять з пожежно-технічного мінімуму;

- періодична перевірка стан пожежної безпеки об'єкта, наявність і справність технічних засобів боротьби з пожежами, систем сигналізації.
- надання відповідно до чинного законодавства можливість посадовцям пожежної охорони проводити обстеження і перевірки офісних, господарських та інших приміщень і споруд з метою контролю за дотриманням вимог пожежної безпеки і припинення їх порушень

4.3.Інструкція з охорони праці та пожежної безпеки

Інструкція охорони праці для менеджера з туризму

1. Загальні положення

1.1. Інструкція з охорони праці встановлює вимоги щодо охорони праці та безпеки життєдіяльності менеджера з туризму.

1.2. Інструкцію з розроблено на основі законодавства України про охорону праці та з урахуванням вимог галузевих нормативно-правових актів.

1.3. Небезпечними і шкідливими факторами виробництва для менеджера з туризму можуть бути: роз'їзний характер роботи; психофізіологічна напруга; висока концентрація уваги; електронебезпека; пожежонебезпека; порушення мікроклімату в приміщенні.

1.4. Менеджер з туризму зобов'язаний дотримуватися правил внутрішнього трудового розпорядку туристичної фірми, режиму праці та відпочинку і виконувати вимоги інструкції з охорони праці.

1.5. У туристичному офісі заборонене використання будь-яких предметів і рослин (отруйних, колючих), які можуть негативно позначитися на здоров'ї.

1. Вимоги безпеки перед початком роботи

2.1. Прибрати з кишень колючо-ріжучі, крихкі та гострі предмети.

2.2. Підготувати робочу зону для безпечного виконання роботи: перевірити оснащеність робочого місця, справність обладнання, електропроводки на видимі пошкодження. При несправності повідомити безпосередньому керівнику про виявлені недоліки;

2.3 Візуально перевірити ззовні достатність освітлення і справність вимикачів і розеток.

3. Вимоги безпеки під час роботи

3.1. Менеджер з туризму має виконувати тільки ту роботу, по якій пройшов навчання, інструктаж з охорони праці і до якої допущений працівником, відповідальним за безпечне виконання робіт.

3.2. Не передоручати свою роботу стороннім особам.

3.3. Під час знаходження на робочому місці менеджер не повинен здійснювати дії, які можуть спровокувати нещасний випадок:

3.4. Менеджер повинен дотримуватися правил переміщення в приміщенні і на території підприємства. Не захаращувати встановлені проходи і проїзди.

3.5. Менеджер повинен зберігати документацію в шафах у спеціально обладнаному кабінеті відповідно до вимог, встановлених на підприємстві.

3.6. Враховуючи те, що переважна частина робочого часу присвячена роботі на комп'ютері, необхідно кожні дві години робити 15-ти хвилинну перерву, для зниження стомлюваності загальнофізичного характеру.

4. Вимоги безпеки після закінчення роботи

4.1. Відключити технологічне електрообладнання, що використовувалось під час роботи.

4.2. Привести в порядок робоче місце, прибрати сміття і відходи.

4.3. Повідомити керівника робіт про порушення, що мали місце під час роботи.

5. Вимоги безпеки в аварійних ситуаціях і під час пожежі

5.1. В аварійній ситуації слід сповістити про небезпеку оточуючих людей і діяти відповідно до плану ліквідації аварій.

5.2. У разі виникнення спалаху або пожежі, необхідно негайно повідомити про це в пожежну частину та попередити оточуючих людей і вжити посильних заходів з порятунку людей, майна і гасіння пожежі

5.3. При травмуванні, отруєнні або раптовому захворюванні припинити роботу і звернутися за допомогою до медпрацівника, а в разі його відсутності – надати собі або іншим постраждалим першу долікарську допомогу і повідомити про те, що трапилося безпосередньому керівнику. Далі діяти за його вказівкою.

5.4. У ситуаціях, які загрожують життю та здоров'ю – покинути небезпечну ділянку.

ВИСНОВКИ ТА ПРОПОЗИЦІЇ

За результатами дослідження можна зробити наступні висновки:

1. Різноманітні джерела пропонують досить розгорнуте трактування категорії «екскурсія». Однак, доцільно тлумачити сутність екскурсії у контексті ст. 21 Закону України «Про туризм», визначаючи її як туристичну послугу тривалістю до 24 годин у супроводі екскурсовода за заздалегідь затвердженим маршрутом для забезпечення задоволення духовних, естетичних, інформаційних потреб туристів.

2. До надання екскурсійних послуг ставляться наступні організаційно-технологічні вимоги: підібраний професійний та кваліфікований персонал, сформовані різноманітні маршрути та програми, забезпечення безпеки та здоров'я туристів, наявність зручного транспорту, забезпечення туристів необхідною інформацією про дану екскурсію, використання сучасних технологій для підтримки екскурсії, використання логістичних моментів, наявність комерційних аспектів, забезпечення екологічної безпеки, оцінка якості проведеної екскурсії туристами.

3. Львівщина славиться популярними природно-красознавчими об'єктами екскурсійного туризму. Зокрема, національні природні парки (НПП) - «Сколівські Бескиди», «Яворівський», «Королівські Бескиди», «Бойківщина». «Північне Поділля»; регіональні ландшафтні парки – «Верхньодністровські бескиди», «Знесіння», «Равське Розточчя», «Надсянський»; численні парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва (загалом 68), серед яких – «Стрийський парк» парк «Високий замок», «Горіховий гай», парк імені Івана Франка (м.Львів); ботанічний сад ЛНУ ім. Івана Франка, митрополичі сади Собору Св. Юра; ландшафтний заказник «Стариці Дністра», урочище «Тисовець», водоспади «Камянка», «Гуркало», «Крушельницький», «Сопіт», ведмежий притулок «Домажир», зоопарк у с. Меденичі та ін.

4. Славиться Львівщина своїми Середньовічними замками, збудованими у XIV–XVII ст, чим приваблює поціновувачів історії та військового

мистецтва. Із десяти замків регіону п'ять добре збережені і відкриті для повного чи часткового огляду та проведення екскурсій.

5. Особливу цінність та екскурсійну привабливість становлять ансамблі площі Ринок, вулиць Вірменської, Староєврейської; церков: Св. Микола, Івана Хрестителя, П'ятницької, Св. Андрія, Успенської; соборів: Кафедрального, Святоюрського, Вірменського; костелів: Єзуїтів, Св. Марії Сніжної, Домініканського.

6. Непрямі інструменти підтримки підприємництва у сфері надання екскурсійних послуг передусім спрямовані на створення сприятливого середовища для діяльності підприємців та популяризації відповідних екскурсійних дестинацій для приваблення потенційних туристів. У цьому контексті вкрай важливим кроком є маркетинг таких дестинацій та екскурсійних маршрутів, що базується на глибокому розумінні потреб своєї аудиторії та вмінні залучати їх унікальними та цікавими пропозиціями.

7. Підвищенню ефективності підприємництва у сфері організації екскурсійної діяльності на нашу думку, сприятиме кластерний підхід. Він означає групування подій, об'єктів або локацій за спільними ознаками чи темами для створення цілісного туристичного продукту.

8. Одним із шляхів поліпшення надання екскурсійних послуг є реалізація концепцій «сталого туризму». Адже екскурсії, які складаються з великих туристичних груп більшою чи меншою мірою призводять до забруднення довкілля, виснаження природних ресурсів, втрати культурної ідентичності громад. Ще один напрям поліпшення організації екскурсійної діяльності, це створити умови доступу до екскурсійних об'єктів людей з обмеженими можливостями. Поряд із вирішенням проблем будівельно-конструктивного характеру важливе значення у реалізації цього напрямку має відповідна підготовка персоналу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. 10 причин відвідати Борислав просто зараз URL: https://zaxid.net/statti_tag50974/
2. Абрамов В.В., Покоłodна М.М. Проблеми удосконалення системи підготовки і менеджменту персоналу екскурсійної сфери туристської галузі України. *Комунальне господарство міст. Науковий збірник.* №75. 2006. С.203-211.
3. Арсененко І.А. Іванова В. М. Екскурсійна діяльність як основа функціонування ринку екскурсійних послуг. *Науковий часопис Scientific journal НПУ імені М.П. Драгоманова National Pedagogical Dragomanov University. Серія 4. Географія і сучасність.* 2015. вип. 19(33). С. 191–195.
4. Барна Н.В. Коротеева А.В. Інклюзивно-реабілітаційний туризм: посібник. Київ, 2020. 124 с.
5. Білецький М., Котик Л. Територіальні відмінності розвитку екскурсійного туризму в Україні. Сучасні вектори розвитку туризму: тенденції та перспективи країн Європейського регіону : міжнародна монографія (колектив авторів за заг. ред. Л. Заставецької). Тернопіль : Вид. центр ТНПУ, 2020. С. 38-74.
6. Бодняк О. Тисячі журналістів і лише десятки туристів, – управління туризму ЛМР про підсумки року. URL:https://zaxid.net/turizm_u_lvovi_2022_upravlinnya_turizmu_lmr_pro_pidsumki_roku_n1555472
7. Вишневський В. Екскурсія як метод пізнання. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Географія.* 2019. № 2 (75). С. 59-63.
8. Вишневський В.І. Використання космічних та інформаційних технологій в екскурсійно-туристичній діяльності. *Вісник Київського університету імені Тараса Шевченка. Географія.* 2018. Вип. 1 (70). С. 79–83
9. Вікіпедія. Глобальна інтернет-енциклопедія. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%95%D0%BA%D1%81%D0%BA%D1%83%D1%80%D1%81%D1%96%D1%8F>

10. Галасюк С. С. Організація туристичних подорожей та екскурсійної діяльності: навч. посібн. 2-ге вид., допов. і доопрац. Херсон : Олді-Плюс, 2018. 247 с.
11. Гортензієвий бум: Парк 3020, казкові поля та Свірзький замок URL: https://vidviday.ua/hortenziya_park_3020_swirzh
12. Гості Львова у 2023 році. Хто вони? URL: <https://lviv.travel/ua/news/hosti-lvova-u-2023-khto-vony-doslidzhennia#>:
13. Історичні маршрути. Куди варто мандрувати на Львівщині URL: <https://suspilne.media/culture/127007-istoricni-marsruti-kudi-varto-pomandruvati-na-lvivsini/>
14. Король О.Д. Організація екскурсійних послуг у туризмі: навч.-метод. посібник. Чернівці: Чернівецький національний університет, 2016. 144 с.
15. Крамаренко І.С., Козаченко Л.А., Стиценко О.В., Карабін К.О. Інклюзивний туризм - інвестиційна складова економіки регіону. *Агросвіт*. 11, 2020. С.83-89.
16. Крушинська А.В. Концесія як форма стимулювання інвестицій у туристичну сферу. *Університетські наукові записки*. 2018. № 4. С.357-367.
17. Лущик М.В. Тенденції розвитку туристичної індустрії Львівської області в умовах пандемії. *Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки*. 2021. № 6 (300). С. 172–183.
18. Львів і Перемишль доступні для всіх. URL: <https://lart.lviv.ua/user/files/Putivnik-Lviv-Dostupnyj-Dlja-Vsih.pdf>
19. Майже 90% туристів у Львові — українці. З яких міст найчастіше приїжджають URL:<https://suspilne.media/464588-majze-90-turistiv-u-lvovi-ukrainci-z-akih-mist-najcastise-priizdzaut/>
20. Мальська М., Паньків Н. Туристично-ресурсний потенціал території: підручник. Київ: Видавець ФОП Піча Ю.В., 2022. 534 с.
21. Матвійчук Л.Ю. Напрями фінансового забезпечення розвитку туристичної галузі України в умовах Covid – 19. *Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії і практики*. 2021 № 4 (39).

22. Організаційно-економічний механізм функціонування підприємств сфери послуг: колективна монографія. За заг. ред. Б. В. Гриніва. Львів: Растр-7, 2019. 212 с.
23. Офіційний сайт Головного управління статистики у Львівській області URL:<https://www.lv.ukrstat.gov.ua/>
24. Офіційний сайт Державної служби статистики України URL:<http://www.ukrstat.gov.ua/>
25. Офіційний сайт Львівської асоціації розвитку туризму. <https://lart.lviv.ua/uk>
26. Офіційний сайт управління туризму та курортів Львівської ОВА. URL:<https://loda.gov.ua/structural-unit/17067>
27. Офіційний туристичний сайт міста Львова URL: <https://lviv.travel/ua>
28. Паньків Н., Лесик І. Територіальна диференціація туристично-ресурсного потенціалу як чинника внутрішнього туризму Львівської області. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Сер. Географія*. Тернопіль: ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2019. №1 (Вип. 46). С. 182-189.
29. Покоłodна М. М. Організація екскурсійної діяльності: підручник. Харків : ХНУМГ ім. О. М. Бекетова, 2017. 180 с.
30. Про туризм. Закон України від 15 вересня 1995 р. № 324/95-вр [електронний ресурс]. URL: <http://www.tropa.dp.ua/extreme/>
31. Програма розвитку туризму та курортів у Львівській області на 2021-2025 роки. Львів. 2021. URL: <https://loda.gov.ua/documents/35686>
32. Програми 2021-2025 років URL: <https://lvivoblrada.gov.ua/programi-2021-2025-rokiv>
33. Рейманн, М. , Корнус О. Г. Венгерська Н. С., Холодок В. Д., Пацюк В. С. , Паланг Х. Розвиток туристичного бізнесу прифронтових громад в умовах війни: зарубіжний та український досвід. *Регіональна економіка*. 2023, №1. С. 105-113.
34. Сайт туристичного оператора «Відвідай» URL:<https://vidviday.ua/>
35. Сакральна спадщина Львівщини URL: <https://sacredartlviv.org.ua/>

36. Слатвінська Л. А. Організація екскурсійної діяльності: економічний вектор. Ефективна економіка. 2017. № 5. URL: [http:// http://www.economy.nayka.com.ua](http://www.economy.nayka.com.ua)
37. Слатвінська Л.А. Організація екскурсійної діяльності. навч. посіб. Уманський держ. пед. ун-т імені Павла Тичини. Умань : Візаві, 2022. 205 с.
38. Тищенко-Ламанський Р. «Крапля в морі». Чи вдалося зберегти туризм у Львові попри війну. *Твоє місто*. URL:https://tvoemisto.tv/exclusive/pislya_peremogy_v_ukraini_bude_turystychnyy_bum_a_lviv_stane_vhidnymy_vorotamy__eksperty_134940.html
39. ТОП-10 містичних місць у Львові та області. URL: <https://www.032.ua/news/1845154/top-10-misticnih-misc-u-lvovi-ta-oblasti>
40. Харченко О.М., Верес К.О., Наумова О.В. Формування туристичного іміджу Львівської області. *Ефективна економіка*. 2022. №2. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=10035>
41. Шиян О. На Львівщині створили 22 віртуальні екскурсії туристичними місцями URL:https://zaxid.net/na_lvivshhini_stvorili_22_virtualni_ekskursiyi_turistichnimi_mistsyami_n1575157
42. Як займатися доступним туризмом. Посібник. Львів, Видавництво Львівської політехніки, 2021. URL: <https://lart.lviv.ua/user/files/Posibnyk-Jak-zajmatysia-dostupnym-turyzмом.pdf>
43. Як змінився туристичний Львів в 2021 році у цифрах. URL:<https://lviv.travel/ua/news/infohrafika-turystiv-2021>
44. URL: <https://virtualukraine.travel/F1gjBr5DMI/41237988p&101.72h&90t>
45. URL:https://lviv.vgorode.ua/news/dosuh_y_eda/a1237834-u-skolivskij-hromadi-rozrobili-mobilnij-dodatok-dlja-turistiv
46. URL:https://ua.igotoworld.com/ua/poi_object/344575_informacionnyu-centr-drogobych.htm#/google_vignette

Додаток А

Найвідоміші історико-культурні об'єкти м. Львова*

Назва об'єкту	Рік заснування	Особливості туристичної привабливості
Місця, вулиці та площі		
Площа Ринок	×	На площі розташовані 43 ренесансні та барокові кам'яниці, що є пам'ятками архітектури різних епох. В окремих із них розташовані відділи історичного музею
Високий замок і Підзамче	×	Руїни Львівського замку. Найвища точка міста з штучним оглядовим майданчиком. У районі Підзамче розташовані декілька стародавніх церков
Вулиці: Вірменська, Руська, Сербська, Староєврейська, Краківська	×	Велика кількість історичних будівель, тематичних закладів харчування, сувенірних крамниць.
Проспект Свободи	×	Місце розташування декількох архітектурних шедеврів (в т.ч Оперного театру), пам'ятників Шевченку та Міцкевичу, проведення фестивалів та мистецьких заходів
Ринок «Вернісаж»	×	Найбільше місце продажу сувенірних, антикварних та етнографічних товарів
Історичні будівлі та споруди		
Порохова вежа	1537 р.	Унікальна фортифікаційна пам'ятка міста
Головний корпус ЛНУ ім. І.Франка	1877-1881 р.	Багата скульптурна композиція фасаду будівлі, виконана в стилі історизму.
Будинок вчених	1898 р.	Унікальна скульптурна композиція будівлі та розкішне оздоблення інтер'єру в стилі необароко
Будівля міської Ратуші	1826	Оглядовий майданчик панорами міста. Механізм годинника
Львівський національний театр опери та балету імені Соломії Крушельницької	1900 р.	Скульптурна композиція фасаду будівлі. Екскурсія приміщеннями театру, оздобленими пам'ятками живопису
Каплиця Боїмів	1609-1615 р.	Скульптурний фасад із фігурою сидячого Христа на куполі. Екстер'єр та інтер'єр розповідають про сюжети Святого Письма
Релігійні споруди		
Вірменський собор	1370 р.	Унікальні фрески та дерев'яний іконостас
Латинський кафедральний собор Св. Марії	1493 р.	Багате художнє та мистецьке оздоблення приміщення у ренесансному стилі
Ансамбль собору Св. Юра	1744-1770 р.	Багата скульптурна композиція фасаду, крипти А.Шептицького та Й.Сліпого, Копія туринської плащаниці, Теремовлянська чудотворна ікона
Єзуїтський костел Св. Петра і Павла (сьогодні гарнізонний храм)	поч. XVII ст.	Багате художнє та мистецьке оздоблення приміщення. Екскурсійний маршрут «Підземелля Львова»
Комплекс Бернардинського монастиря	1630 р.	Мальовничий екстер'єр багатий інтер'єр, давні розписи та ікони. Комплекс включає церкву Андрія Первозваного, колону криницю св. Яна з

Продовження додатку А

Успенська церква	1629 р.	Унікальний екстер'єр та інтер'єр будівлі
Домініканський собор (церква Пресвятої Євхаристії)	1749 р.	Багата архітектурна композиція та інтер'єр. Музей історії релігії
Церква Івана Хрестителя	XIII-XIV ст.	Одна з найдавніших церков Львова. У ній знаходиться Музей найдавніших пам'яток Львова
Церква Св. Ольги та Єлизавети	1911 р.	Неоготичний стиль будівлі. Оглядовий майданчик
Музеї і галереї мистецтв		
Музей «Личаківський цвинтар» та Поле почесних поховань	1786 р.	Місце поховання багатьох видатних осіб: Різноманіття скульптурних композицій гробниць Комплекс «Цвинтар орлят»
Музей пивоваріння «Львіварня»	2005 р.	Музей розповідає історію варіння пива у Львові та розвитку Львівської пивоварні.
Львівська національна галерея мистецтв ім. Б.Возницького	1907 р.	Найбільший художній музей України (понад 67 тис. експонатів)
Музей зброї «Арсенал»	1554-1556 (будівля)	Колишнє приміщення міського арсеналу. Унікальна колекція холодної та вогнепальної зброї різних епох
Музей народної архітектури та побуту «Шевченківський гай»	1971р.	Музей просто неба. Експонати музею житлові будинки XVIII-XX століття із інтер'єром того часу, де присутні автентичні предмети побуту. Місце проведення численних фестивалів.
Аптека-музей	початок XVIII ст	Колекція старовинних посудин та реманенту для приготування ліків
Палац Потоцьких	Кінець. XIX	Французький стиль архітектури палацу Відділ Львівської картинної галереї з експозицією колекції європейського мистецтва XIV – XVIII ст.
Музей «Івана Георгія Пінзеля»	1996 р.	Музей розташований у пам'ятці архітектури XVII ст. – Костелі Кларисок. Експонати – дерев'яні бароккові скульптури Пінзеля